

Εισαγωγή

Γκόλφω Μαγγίνη

Συνιστά εύκολη διαπίστωση, και μόνο μέσα από μια γρήγορη βιβλιογραφική αναζήτηση, το γεγονός ότι η φιλοσοφία της τεχνολογίας δεν έχει καθόλου ικανοποιητική εκπροσώπηση στον εγχώριο εκδοτικό χώρο, πράγμα που ισχύει και για την παρουσία της στο πεδίο της ακαδημαϊκής έρευνας στη χώρα μας. Ελάχιστα είναι τα εισαγωγικά έργα σε αυτόν τον φιλοσοφικό κλάδο¹ και, πράγμα αξιοπερίεργο, ακόμη λιγότερα τα μεταφρασμένα, ως επί πλείστον, πρωτότυπα κείμενα νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας που θεματοποιούν ρητά ή και κατ' αποκλειστικότητα το τεχνικό φαινόμενο, κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία.² Η «δυσχέρεια» σε ό,τι αφορά τη φιλοσοφία της τεχνολογίας ως φιλοσοφικό κλάδο με αυτόνομη επιστημολογική ταυτότητα και βιβλιογραφική-ερευνητική παρουσία δεν είναι, βέβαια, μόνο ή κυρίως ελληνικό φαινόμενο· στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα καλά εδραιωμένο γεγονός που, κατά πολλούς πλέον, σχετίζεται με μια μακραίωνη αρνητική προκατάληψη των φιλοσόφων για την τεχνική, παράλληλα με την κραταιά αντίληψη περί προτεραιότητας —οντολογικής και γνωσιολογικής— της επιστήμης έναντι αυτής: «Πώς μπορεί η φιλοσοφία, που δεν είναι τίποτε παραπάνω παρά μια έρευνα της σημασίας των λέξεων, να αγγίξει έστω το τεχνικό φαινόμενο; Η ενασχόληση με τη “σημασιολογία” είναι ο λόγος για τον οποίο η φιλοσοφία φυλακίζεται στην άρνηση να αντιμετωπίζει την Τεχνική... Αλλά, μια αυθεντική φιλοσοφία θα αντιπροσώπευε εκείνη ακριβώς τη δυνατότητα μεσολάβησης μεταξύ του ανθρώπου και του τεχνικού φαινομένου, που είναι απαραίτητη για την υιοθέτηση κάθε δικαιολογημένης στάσης. Για να υπάρξει όμως μια τέτοια φιλοσοφία, θα 'πρεπε πρώτα να εκλείψει κάθε φιλοσοφία που είναι καθαρά ακαδημαϊκή τεχνική με ερμητικά κλειστό λεξιλόγιο».³

- 1 Don Ihde, *Φιλοσοφία της τεχνολογίας: Μια εισαγωγή*, μτφρ. Ν. Πλεύρης, Δ. Παπαγιαννάκος, επιστ. επιμέλεια: Μ. Ασημακόπουλος, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2004· Carl Mitcham, *Η τεχνολογική σκέψη. Το μονοπάτι μεταξύ μηχανοτεχνίας και φιλοσοφίας*, μτφρ. Χ. Κόκκινος, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2005.
- 2 Βλ. ενδεικτικά Oswald Spengler, *Ο άνθρωπος και η τεχνική. Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ζωής*, μτφρ. Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Μάγμα, 2019· Gilbert Simondon, *Για τον τρόπο ύπαρξης των τεχνικών αντικειμένων*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον, 2022· Andrew Feenberg, *Μεταξύ λόγου και εμπειρίας. Δοκίμια για την τεχνολογία και τη νεωτερικότητα*, μτφρ. Γ. Περπερίδης, εισαγ. Γκ. Μαγγίνη, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2022.
- 3 Jacques Ellul, «Η τεχνολογική τάξη», στο Lewis Mumford, Lynn White Jr. κ.ά., *Η φωτιά του Προμηθέα. Κριτικά δοκίμια για τον σύγχρονο τεχνολογικό πολιτισμό*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 1998, σ. 78.

Ο υποδεέστερος ρόλος της τεχνικής ως στερούμενης, υπό μια έννοια, αυτοσυνειδησίας επιστήμης και απλής εφαρμογής της επιστημονικής γνώσης αποτυπώνεται στην ερευνητικά υποβαθμισμένη και θεσμικά αδύναμη παρουσία της φιλοσοφίας της τεχνικής εντός και εκτός Ευρώπης: η φιλοσοφία του εικοστού αιώνα έπρεπε να περιμένει τη νέα φιλοσοφία της επιστήμης, της οποίας αφετηρία υπήρξε η επιστημολογία του Thomas Kuhn και οι κατασκευασιοκρατικές αντιλήψεις που υπέθαλψε, προκειμένου η φιλοσοφική έρευνα να φωτίσει τις πρακτικές από τις οποίες διαμεσολαβείται η επιστήμη και την ίδια ως μια ενσώματη και ενόργανη πρακτική.⁴ Δεν είναι δε τυχαίο ότι η κουβανική επιστημολογική επανάσταση ανοίγει νέους δρόμους που οδηγούν πέραν των καθιερωμένων αντιλήψεων για τον τρόπο που κάνουμε ιστορία και φιλοσοφία της επιστήμης, υβριδοποιώντας, τρόπον τινά, το πεδίο της νεωτερικής και της σύγχρονης επιστήμης μέσω των τεχνολογικών διαμεσολαβήσεών τους, για παράδειγμα, εντός του πεδίου των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας.⁵ Δεν θα ήταν συνεπώς υπερβολικό να υποστηρίξει κανείς ότι εάν η σχέση της φιλοσοφίας με την επιστήμη στη διαχρονία της θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, με όλες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, σε γενικές γραμμές, ως θετική, κάτι τέτοιο δεν ισχύει για την τεχνική. Η νεωτερική συνθήκη, αν και θέτει στην τεχνική τους δικούς της όρους συγκρότησης, δεν παύει να συνεχίζει αυτή την πορεία: «Ο Καρτέσιος επανέφερε τους παλαιότερους προβληματισμούς σχετικά με το εάν είναι δυνατόν ή όχι να εξαπατηθούμε από έξυπνα αυτόματα, προβληματισμούς που σε τελευταία ανάλυση δεν είναι παρά μια παραλλαγή συναφών προβληματισμών του Πλάτωνα για τον χρωματισμό των αγαλμάτων. Τα κυρίαρχα φιλοσοφικά ρεύματα έχουν συνήθως την τάση να θεωρούν τον Καρτέσιο ανώτερο από τον Μπέικον, και αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που αγνοήθηκαν πολλές από τις εργαλειακές και τεχνολογικές όψεις της πραγματικής επιστημονικής πρακτικής».⁶

Η όψιμη μετανεωτερική εποχή που διανύουμε είναι ίσως η πρώτη στην ιστορία αυτών των μετασχηματισμών όπου στο επίκεντρο έρχεται η βασική θέση ότι δεν οφείλουμε απλώς να στοχαστούμε την τεχνολογία, αλλά ότι «η τεχνολογία σκέφτεται» με έναν τρόπο που η παραδοσιακή, δομημένη σε στατικούς δυϊσμούς και διχαστικά σχήματα — νου και σώματος, υποκειμένου και αντικειμένου, λεκτικής εκφοράς και επιτέλεσης— φιλοσοφία δεν μπορεί να συλλάβει.⁷ Το *Φιλοσοφία του ψηφιακού: Μια εισαγωγή επι-*

4 Βλ. Mario Bunge, «Οι πέντε βλαστοί της τεχνοφιλοσοφίας», *Θεμέλια των επιστημών* 19–20 (1981–82), σ. 3–6. Στην πραγματικότητα, η διαδικασία «εσωτερικεύσης» (internalization) των τεχνικών στις επιστήμες θα ακολουθήσει έναν μακρύ δρόμο θέτοντας σταδιακά, αλλά αποφασιστικά, υπό αμφισβήτηση τον λογο-θεωρητικό χαρακτήρα τους: Gilbert Hottois, *Philosophies des sciences, philosophies des techniques*, Παρίσι: College de France-Editions Odile Jacob, 2004, σ. 65–68.

5 Για τους επιστημολογικούς όρους και την ιστορική συγκυρία της μετάβασης από την κλασική θεώρηση της ιστορίας και της φιλοσοφίας της επιστήμης σε νέα πεδία που λειτουργούν όχι μόνο συμπληρωματικά αλλά και μετασχηματιστικά προς αυτή: Αριστείδης Μπαλτάς, «Πρόλογος στην ελληνική έκδοση», στο *Ο χώρος του επιστημονικού εργαστηρίου — 16ος–20ός αιώνας: Αρχιτεκτονικές και κοινωνικές διαστάσεις*, επιλογή κειμένων-εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια: Μ. Πεντετζή, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ. ix–xxxvi.

6 Don Ihde, *Φιλοσοφία της τεχνολογίας: Μια εισαγωγή*, ό.π., σ. 43.

7 Mark Coeckelbergh, «Thinking with Technology: How Machines Stage Our Thinking», στο ίδιου, *Moved by Machines. Performance Metaphors and Philosophy of Technology*, Νέα Υόρκη, Λονδίνο: Routledge, 2019, σ. 128–152.

χειρεί, κατά συνέπεια, να καλύψει ένα μέρος τουλάχιστον του ευρέος πεδίου της φιλοσοφικής διερώτησης που έχει να κάνει με το πώς οι σύγχρονες ψηφιακές τεχνολογίες μετασχηματίζουν την ανθρώπινη πραγματικότητα σε όλες τις όψεις και τις εκφάνσεις της.⁸ Ως προς τον τρόπο σύλληψης και κριτικής επεξεργασίας της ψηφιακότητας, η σύγχρονη φιλοσοφία της τεχνολογίας οφείλει προγραμματικά να συνομιλήσει με άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, αφομοιώνοντας επιμέρους στοιχεία τους, ενώ ταυτόχρονα ο πυρήνας της διερώτησης παραμένει φιλοσοφικός. Δεν είναι τυχαίο δε ότι στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα ο θεωρητικός προβληματισμός για το ψηφιακό εκκινεί αφενός από μεμονωμένες μελέτες στην περιοχή των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών⁹ και αφετέρου από το πεδίο το οποίο συνιστά κατεξοχήν την ερευνητική τους μήτρα, που είναι οι Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας.¹⁰

- 8 Εξάιρεση στη βιβλιογραφική πενία για το θέμα συνιστούν τα εισαγωγικά *Δυνητική πραγματικότητα. Η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου* του Pierre Lévy (εκδ. Κριτική, Αθήνα 1999) και *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της πληροφορικής* του Luciano Floridi (εκδ. Νήσος, Αθήνα 2008) καθώς και, όσον αφορά μεμονωμένα έργα, η φαινομενολογική μελέτη *Το διαδίκτυο* του Hubert Dreyfus (εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003). Επίσης, άξιες μνείας είναι δύο σημαντικές πρόσφατες κυκλοφορίες των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης: Serge Abiteboul, Gilles Douek, *Η εποχή των αλγορίθμων*, μτφρ. Γ. Μανωλόπουλος, σειρά: Vulgata, Ηράκλειο 2022· Λίλιαν Μήτρου (επιμ.), *Μπορεί ο αλγόριθμος ... να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει και να διοικεί*, Ηράκλειο 2023.
- 9 Βλ. Γιάννης Σκαρπέλος, *Terra Virtualis: Η κατασκευή του κυβερνοχώρου*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999· Μήτσος Μπιλάλης, *Το παρελθόν στο δίκτυο: Εικόνα, τεχνολογία και ιστορική κουλτούρα στη σύγχρονη Ελλάδα (1994–2005)*, historein/e-book, 2015· Πηνελόπη Παπαηλία & Πέτρος Πετρίδης, *Ψηφιακή Εθνογραφία*, e-book, ΣΕΑΒ, 2015 (διαθέσιμο στο: www.kallipos.gr)· Τιτίκα Δημητρούλια & Κατερίνα Τικτοπούλου, *Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές*, e-book, ΣΕΑΒ, 2015 (διαθέσιμο στο: www.kallipos.gr)· Lev Manovich, *Η γλώσσα των νέων μέσων*, Αθήνα: Εκδόσεις της ΑΣΚΤ, 2016· Δέσποινα Καταπότη (επιμ.), *Black Mirror: Ο μαύρος καθρέφτης της ψηφιακότητας*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2022· Βασιλική Λαλιώτη (επιμ.), *Ψηφιακές τεχνολογίες και τέχνες*, σειρά: Επιστημολογικοί αναπροσανατολισμοί: Τεχνοεπιστήμη, ψηφιακότητα, μετανθρωπισμός, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2022. Ιδιαίτερη σημασία έχουν επίσης τα εκδοθέντα στο πλαίσιο της σειράς «Φιλοσοφία και Αισθητική των Μέσων» των εκδόσεων Σμίλη, υπό την επιστημονική διεύθυνση του Διονύση Καβαθά, τα οποία, ενώ εντάσσονται αποκλειστικά στη γερμανική θεωρία των μέσων (Medientheorie), έχουν μεγάλο ενδιαφέρον για τα θεωρητικά ζητήματα της ψηφιακότητας. Βλ. ενδεικτικά Vilém Flusser, *Προς το σύμπαν των τεχνικών εικόνων*, μτφρ. Α. Αναγνώστου, Αθήνα: Σμίλη, 2008· Dirk Baecker, *Επικοινωνία*, μτφρ. Α. Αναγνώστου, Αθήνα: Σμίλη, 2008· Norbert Bolz, *Το αλφαριθμητικό των μέσων*, μτφρ. Α. Αναγνώστου, Αθήνα: Σμίλη, 2008.
- 10 Βλ. Sergio Sismondo, *Εισαγωγή στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας*, μτφρ. Β. Σπυροπούλου, επιμ. Μ. Πατηνιώτης, Μ. Σταμέλου, Αθήνα: Liberal Books, 2016· Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις ψηφιακές σπουδές*, σειρά: Επιστημολογικοί αναπροσανατολισμοί: Τεχνοεπιστήμη, ψηφιακότητα, μετανθρωπισμός, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020. Επίσης, μέσα από την προοπτική των σπουδών φύλου: Μαρία Ρεντετζή (επιμ.), *Το φύλο της τεχνολογίας και η τεχνολογία του φύλου*, μτφρ. Α. Χατζηγευγιάνου, Αθήνα: Εκκρεμές, 2012.

Ο ανά χείρας τόμος φιλοδοξεί να ανταποκριθεί σε μια διττή ανάγκη. Πρόκειται για την ανάγκη αφενός να στοιχειοθετηθεί μια αυτοτελής φιλοσοφική διερώτηση για τις ψηφιακές τεχνολογίες πέραν από τις συνήθεις ιστορικοφιλοσοφικές προσεγγίσεις που δομούνται υπό το πρίσμα των επικρατέστερων φιλοσοφικών παραδειγμάτων στο πεδίο της σύγχρονης φιλοσοφίας, είτε εντός της αναλυτικής είτε εντός της ηπειρωτικής φιλοσοφικής παράδοσης. Πρόκειται αφετέρου για την εξίσου επιτακτική ανάγκη να αποφευχθεί η συχνά μονομερής εστίαση στις ηθικές και εν γένει κανονιστικές παραμέτρους των ζητημάτων που θέτουν οι νέες τεχνολογίες, χωρίς βέβαια τούτο να σημαίνει ότι κανείς υποβαθμίζει την οξυτήτα των ηθικών διλημάτων που αυτές φέρνουν στο προσκήνιο.¹¹ Η κατευθυντήρια γραμμή της έκδοσης είναι η διάνοιξη ενός όσο το δυνατόν ευρύτερου πεδίου διερώτησης για την ψηφιακότητα εντός των πεδίων της οντολογίας και της γνωσιοθεωρίας, της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, καθώς και της πρακτικής φιλοσοφίας με έμφαση στην πολιτική σκέψη. Χωρίς να επιχειρείται ο προσανατολισμός προς μια δεσπόζουσα φιλοσοφική παράδοση εντός της σύγχρονης φιλοσοφίας —στη βάση της ιστορικής διάκρισης μεταξύ αναλυτικής και ηπειρωτικής φιλοσοφίας— ή προς ένα δεσπόζον φιλοσοφικό ρεύμα, καθώς τα περισσότερα —φαινομενολογία, γλωσσανάλυση, κριτική θεωρία και ερμηνευτική, φιλοσοφικός μεταμοντερνισμός κ.ά.— εκπροσωπούνται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ο τόμος φιλοδοξεί περισσότερο να αναδείξει ερωτήματα και κατευθυντήριες ερευνητικές ιδέες παρά συγκεκριμένα δομημένες θεωρίες για την ψηφιακότητα. Η δόμηση του τόμου είναι τριμερής. Κάθε μέρος περιλαμβάνει μεταφρασμένες μελέτες και πρωτότυπα κείμενα πλαισίωσης για καθεμία από αυτές από τους νέους ερευνητές και τις νέες ερευνήτριες που επιμελήθηκαν την απόδοση της μελέτης στα ελληνικά. Η μόνη εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα είναι η μελέτη του Μανώλη Πατηνιώτη, η οποία γράφτηκε αποκλειστικά για την ανά χείρας έκδοση.

Το πρώτο μέρος του τόμου (Πραγματικότητα και δυνητικότητα στο πεδίο του ψηφιακού: Ζητήματα οντολογίας και γνωσιοθεωρίας) περιλαμβάνει έξι μεταφρασμένες μελέτες πλαισιωμένες από πρωτότυπα κείμενα των ερευνητών που ανέλαβαν την απόδοση στη γλώσσα μας. Η μελέτη του Luciano Floridi εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους στο εσωτερικό της λεγόμενης «Τέταρτης Επανάστασης». Σε αυτήν έχει αναδυθεί η λεγόμενη «πληροφοριακή σφαίρα», εντός της οποίας ο σύγχρονος άνθρωπος καθίσταται πλέον ένας πληροφοριακός οργανισμός. Ο Ιταλός φιλόσοφος της τεχνολογίας εξερευνά τις επιπτώσεις που έχει η ανάδυση της «πληροφοριακής σφαίρας» στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου, καθώς και στην αυτοαντίληψή του.

Η συμπερίληψη κειμένου του Βρετανού φιλοσόφου Iain Hamilton Grant στον παρόντα τόμο ίσως να καταπλήξει ορισμένους, καθώς είναι περισσότερο γνωστός ως ειδικός της μετακαντιανής φιλοσοφίας και του γερμανικού ιδεαλισμού, ιδιαιτέρως του Schelling. Η συμπόρευση εντούτοις σε αυτόν περισσότερο παραδοσιακών

11 Χαρακτηριστική περίπτωση μιας τέτοιου τύπου κανονιστικής διερώτησης με επίκεντρο ζητήματα τεχνητής νοημοσύνης, με δικαϊκή δεσπόζουσα είναι η συλλογή δοκιμίων σε επιμέλεια Λίλιαν Μήτρου, *Μπορεί ο αλγόριθμος ... να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει και να διοικεί;*, ό.π.

ιστορικο-φιλοσοφικών ενδιαφερόντων με τη συστηματική έρευνα σε συστηματικά πεδία της φιλοσοφίας, όπως η φιλοσοφία της φύσης καθώς και η φιλοσοφία της τεχνολογίας, καταλήγει σε μια πλούσια θεωρητικά και πολυεπίπεδη επεξεργασία των νέων μέσων και της ψηφιακότητας. Επιχειρώντας να αναλύσει και, ει δυνατόν, να τυποποιήσει τη σύγχρονη κυβερνοκουλτούρα στέκεται κατ' αρχήν στην κυβερνητική θεωρία και σε ορισμένα κομβικά σημεία της, ενώ στη συνέχεια εστιάζει στη μετακυβερνητική φάση, για να καταλήξει στην ιδιότυπη ερμηνεία του δυνητικού από τον Gilles Deleuze, επιχειρώντας την τολμηρή προσέγγιση της ερμηνείας αυτής με κλασικές αντιλήψεις περί αυτομάτου. Η σύλληψη του αυτομάτου με τους όρους του Deleuze μαρτυρεί, κατ' αυτόν, συνάφεια με την κυβερνητική θεωρία, καθώς αμφότεροι σχετίζονται με κυκλώματα, και όχι με μεμονωμένα σώματα. Ο Grant εστιάζει όμως κυρίως σε μια μοναδικής εμβέλειας διαδικασία που είναι ιδιον της ψηφιακότητας και είναι η υβριδοποίηση. Γράφει χαρακτηριστικά: «η κυβερνοπάνκ μυθοπλασία εστιάζει λιγότερο στα γυαλιστερά μεταλλικά cyborgs σαν τον Εξολοθρευτή ή τα λαδωμένα cyborgs από μυσ και σίδηρο που ήταν γνωστά στον Marx και περισσότερο στην τεχνολογία του εμφυτεύματος. [...] Η τεχνολογία παύει να είναι μεγάλη, γίνεται όμως παρεμβατική/επεκτατική, κολλώδης. Όπως οι φακοί επαφής, βυθίζεται γρήγορα κάτω από τον ορίζοντα της προσοχής μας, με το που διέρχεται από το δέρμα».

Η μελέτη του σύγχρονου Γάλλου φιλοσόφου Pierre Lévy αποσκοπεί στο να καταδείξει τη δυνατότητα επεξεργασίας μιας νέας ιδέας περί ενότητας της φύσης, η οποία να βασίζεται στην έννοια της πληροφορίας, καθιστώντας εφικτή την απώτερη ενότητα του και ύλης. Η πραγμάτευσή του είναι οργανωμένη σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα παρουσιάζει μια συνθετική εικόνα «πληροφοριακής φύσης» ως έναν γενικό προσανατολισμό έρευνας. Το δεύτερο τμήμα παρουσιάζει το πληροφοριακό παράδειγμα και διαγράφει την ιστορία της επιστημονικής έννοιας της πληροφορίας. Το τρίτο τμήμα περιγράφει την ιεραρχία των επιπέδων περιπλοκότητας εντός της «πληροφοριακής φύσης», καθώς η φυσική, η βιολογική και η πολιτισμική σφαίρα ερμηνεύονται με όρους στρώσεων κωδικοποίησης. Το τέταρτο τμήμα πραγματεύεται την έννοια της εξέλιξης μέσα από τη διαδοχική εμφάνιση διαφορετικών στρώσεων κωδικοποίησης. Η μελέτη καταλήγει, στο πέμπτο και τελευταίο τμήμα της, σε μια συζήτηση γύρω από την ενότητα της φύσης προσπαθώντας να δείξει πώς ένα σύστημα μετρήσιμων σημασιολογικών συντεταγμένων θα καθιστούσε δυνατή τη συμπερίληψη του ανθρώπινου πολιτισμού σε μια ενοποιημένη φύση, δυνατότητα που η σημερινή πληροφοριακή επανάσταση μας προσφέρει για διερεύνηση.

Σε αντίθετη κατεύθυνση φαίνεται να κινείται ο γερμανικής καταγωγής Αμερικανός φιλόσοφος Albert Borgmann, ο οποίος αναπτύσσει μια ερμηνευτική φιλοσοφία της τεχνικής εκκινώντας από τη διάκριση που εισήγαγε σε πρώιμα έργα του μεταξύ συσκευών (devices) ή εμπορευματικών ειδών (commodities) και πραγμάτων (things). Η νεωτερική τεχνική, στο μέτρο που αποσωματοποιεί και αποπλαισιώνει, οδηγεί στην αποθέωση της τεχνολογικής χρησιμότητας, ενώ οι νέες ψηφιακές τεχνολογίες δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να εντείνουν αυτή την εγγενή τάση της νεωτερικής τεχνικής μέσα από την επικράτηση της «πληροφορίας ως πραγματικότητα» (information as reality). Η δυνητικότητα νοηματοδοτείται από τον Borgmann αρνητικά και αντίβαρο σε αυτήν βρίσκει μόνο στην αντίρροπη τάση που θα πρότασε την επιστροφή στα «πράγματα» και σε

ό,τι αποκαλεί, με άλλη αφορμή, εστιακή πραγματικότητα (focal reality) και εστιακό ρεαλισμό (focal realism).

Το κείμενο του Michael Heim ξεκινά με μια προγραμματική διατύπωση που αξίζει να απομονώσουμε: «με τα δυνητικά του περιβάλλοντα και τους προσομοιωμένους του κόσμους, ο κυβερνοχώρος αποτελεί ένα μεταφυσικό εργαστήριο, ένα εργαλείο για να εξετάσουμε την ίδια μας την αίσθηση για την πραγματικότητα». Έχοντας ως θεωρητικές αφετηρίες τον στοχασμό περί τεχνικής του Martin Heidegger αλλά και εκείνον του Marshall McLuhan,¹² και ακόμη πιο πίσω τον ιδεαλισμό του Πλάτωνα και του Leibniz, ο Heim αποδέχεται αρχικά ότι η θέση του φιλοσόφου έναντι του κυβερνοχώρου και της ψηφιακότητας είναι ασταθής και αβέβαιη, αλλά χρειάζεται η εμβάθυνση της εννοιολογικής βάσης της τεχνολογίας, κυρίως όσον αφορά τις οντολογικές της παραμέτρους, προκειμένου να γίνει δυνατή μια επαναθεμελίωση της τεχνολογίας στην ανθρώπινη ύπαρξη. Υπάρχουν όψεις της προψηφιακής εποχής που δεν μπορεί και δεν πρέπει να αφανιστούν και αποστολή του φιλοσόφου-μεταφυσικού είναι να τις διαφυλάξει, εδραιώνοντας μια ερωτική σχέση με τον ψηφιακό κόσμο. Γράφει χαρακτηριστικά ο Heim: «Η ερωτική σχέση μας με τους υπολογιστές, τα γραφικά τους και τα υπολογιστικά δίκτυα είναι βαθύτερη από μια αισθητική σαγήνη, βαθύτερη από ένα παιχνίδισμα των αισθήσεων. Αυτό που αναζητούμε είναι ένα σπίτι για τον νου και την καρδιά».

Το άρθρο του οργανωσιακού θεωρητικού και καθηγητή πληροφοριακών συστημάτων Jannis Kallinikos, που έγραψε από κοινού με τους Aleksi Aaltonen και Marton Attila, εμπλουτίζει τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις με στοιχεία που έρχονται από περισσότερα εφαρμοσμένα πεδία έρευνας. Ο Kallinikos ξεκινά από την παραδοχή ότι τα ψηφιακά τεχνουργήματα εγγράφονται σε ευρύτερα και συνεχώς μεταβαλλόμενα οικοσυστήματα, με αποτέλεσμα να γίνονται ολοένα και περισσότερο επεξεργάσιμα, διαδραστικά, επαναπρογραμματιζόμενα, και κατανοημένα. Αυτή η συνθήκη ρευστότητας και συνεχούς μετασχηματισμού καθιστά την αξία και τη χρηστικότητα τους ενδεχομενική, στο μέτρο που εξαρτώνται από τα μεταβαλλόμενα δίκτυα των λειτουργικών σχέσεων τους με άλλα τεχνουργήματα που αναπτύσσονται κατά μήκος συγκεκριμένων πλαϊσίων και οργανώσεων. Κατά παρόμοιο τρόπο, η εν λόγω συνθήκη επιμερίζει τον έλεγχο για την ανάπτυξη και τη χρήση αυτών των τεχνουργημάτων σε ένα μεγάλο εύρος διασκορπισμένων φορέων, καθιστώντας τη διαχείρισή τους ένα περίπλοκο, τεχνικό και κοινωνικό εγχείρημα. Ο Kallinikos επεξεργάζεται αυτές τις ιδέες κάνοντας αναφορά: α) στην προέλευση και την αυθεντικότητα των ψηφιακών τεκμηρίων εντός των ευρύτερων πλαϊσίων αρχειοθέτησης και κοινωνικής μνήμης και β) στις δυναμικές των περιεχομένων που προκύπτουν από την ευρεσιμότητα των τεκμηρίων, καθώς τα περιεχόμενα διαμεσολαβούνται σταθερά από διαδικτυακές μηχανές αναζήτησης. Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η σταθερή αλλαγή και ο μετασχηματισμός των ψηφιακών τεχνουργημάτων σηματοδοτούν μια μετατόπιση με διαστάσεις αλλαγής παραδείγματος, πράγμα που μας προσκαλεί να σκεφτούμε εκ νέου τη σχέση μας με τη συσσωρευμένη μέσω παράδοσης και αρχειοθέτησης γνώση.

12 Βλ. ενδεικτικά Michael Heim, «The Computer as Component: Heidegger and MacLuhan», *Philosophy and Literature* 16, 1992, σ. 304–319.

Το δεύτερο μέρος του τόμου (Σώματα, ταυτότητες, εμπειρίες στο πεδίο του ψηφιακού: Ζητήματα φιλοσοφικής ανθρωπολογίας) περιλαμβάνει έξι μελέτες πλαισιωμένες από πρωτότυπα ερευνητικά κείμενα. Η διερώτηση για την ενσώματη διάσταση του ψηφιακού ξεκινά με τη μελέτη του Αμερικανού φαινομενολόγου της τεχνικής Don Ihde. Στο πλαίσιο επεξεργασίας μιας πρωτότυπης θεώρησης που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως μεταφαινομενολογική, ο Ihde πραγματεύεται με φαινομενολογικά εργαλεία την ενσώματη εμπειρία και, εντός αυτής της πραγμάτευσης, το ζήτημα της δυνητικοποίησης της εμπειρίας. Το βασικό ερώτημα που θέτει έχει να κάνει με το κατά πόσον οι ψηφιακές τεχνολογίες και ο κυβερνοχώρος αποτελούν διεξόδους από το πραγματικό ή συνιστούν, αντιθέτως, απλές θεατρικές επιτελέσεις μιμούμενα ή αναδιπλασιάζοντας τον κόσμο του πραγματικού.

Ο σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος Stéphane Vial υιοθετεί και αυτός μια φαινομενολογική ματιά επάνω σε ζητήματα αντίληψης και σχεδιασμού ενώ διερωτάται για το κατά πόσον τα ψηφιακά τεχνουργήματα καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο καθίσταται δυνατή η ανάδυση του ίδιου του κόσμου. Εφόσον η τεχνολογία διαμεσολαβεί τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο διαμορφώνοντας καθοριστικά την υπερβατολογική εμπειρία του πρώτου, το ερώτημα που θέτει ο Vial αφορά το κατά πόσον η συνολική ανθρώπινη εμπειρία και ύπαρξη καθορίζεται εντός του σημερινού ψηφιακού τεχνολογικού παραδείγματος από νέα στοιχεία, όπως είναι αφενός η δυνατότητα διείσδυσης σε κάθε πτυχή της ύπαρξης και αφετέρου η πρωτόγνωρη ταχύτητα εξέλιξης κάθε πλευράς του πραγματικού.¹³

Η Katherine N. Hayles επεξεργάζεται, από τη μεριά της, το ζήτημα του σώματος και της ενσώματης εμπειρίας στην εποχή των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της ψηφιακής αλληλεπίδρασης με ποικίλα θεωρητικά εργαλεία και αυτό σε μια περίοδο όπου είχε μόλις αρχίσει να αναδύεται η μαζική χρήση του διαδικτύου. Η Αμερικανίδα θεωρητικός των ψηφιακών λογοτεχνικών σπουδών και του μεταμοντερνισμού διερωτάται σχετικά με το πρόβλημα της ενσωματότητας, βασική συνιστώσα του οποίου αποτελούσε μέχρι πρότινος η υλικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, επιδίδεται στην εξερεύνηση των τρόπων με τους οποίους το σώμα κατασκευάζεται ως άυλο. Όπως το θέτει η ίδια: «[Θ]εωρώ ότι θα πρέπει να τα εκλάβουμε ως ενδείξεις όχι πως το σώμα έχει εξαφανιστεί αλλά πως ένα συγκεκριμένο είδος μεταμοντέρνας υποκειμενικότητας έχει αναδυθεί. Η υποκειμενικότητα αυτή συγκροτείται από τη διασταύρωση της υλικότητας της πληροφορικής με την αϋλότητα της πληροφορίας». Βασικό ερώτημα για την Hayles είναι το κατά πόσον, εντέλει, υπερβαίνεται ή δεν υπερβαίνεται η ενσώματη παρουσία ως ειδικός όρος της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η Βρετανίδα φιλόσοφος και θεωρητικός του πολιτισμού Sadie Plant εκκινεί από τον φιλοσοφικό μεταμοντερνισμό και την επιρροή που άσκησε σε Γαλλίδες, κυρίως, φεμινίστριες, για να εισαγάγει μια θεωρία περί κυβερνοφεμινισμού. Εκπρόσωποι του κυβερνοφεμινισμού, όπως η Plant, ερμηνεύουν την ψηφιακότητα με τρόπο απελευθερωτικό για τις έμφυλες ταυτότητες, μιας και οι κυβερνοφεμινίστριες υπήρξαν από τις πρώτες φεμινίστριες που άσκησαν κριτική στο έμφυλο δίπολο, σε αντίθεση με τη

13 Τις θέσεις του αυτές αναπτύσσει ο Vial διεξοδικά στη μονογραφία του με τίτλο *L'être et l'écran: Comment le numérique change la perception*, Παρίσι: Presses Universitaires de France, 2013.

διστακτικότητα ή και τη σαφή άρνηση πολλών εκφραστριών των πρώτων και δεύτερων φεμινιστικών ρευμάτων της εποχής να προβούν σε μια τέτοιας έκτασης διασάλευση του νοητού, ενσωματώνοντας παράλληλα και άλλα πρωτοποριακά ρεύματα, όπως τον μετανθρώπινο φεμινισμό της Rosi Braidotti. Η Plant γράφει χαρακτηριστικά: «Τα περίπλοκα συστήματα και οι δυνητικοί κόσμοι δεν είναι σημαντικά μόνο επειδή ανοίγουν χώρους για τις υπάρχουσες γυναίκες, εντός μιας ήδη υπάρχουσας κουλτούρας, αλλά και λόγω του βαθμού με τον οποίο τα εν λόγω συστήματα και οι κόσμοι υποσκάπτουν τόσο την κοσμοθεωρία όσο και την υλική πραγματικότητα δύο χιλιάδων χρόνων πατριαρχικού ελέγχου».

Για τον Γερμανό φιλόσοφο της τεχνολογίας Rafael Capurro, ο οποίος ειδικεύεται στην ηθική της πληροφορικής και των ψηφιακών μέσων, η μονογραφία του 2017 *Homo digitalis. Beiträge zur Ontologie, Anthropologie und Ethik der digitalen Technik* [*Homo digitalis: Συμβολές για μια οντολογία, ανθρωπολογία και ηθική της ψηφιακής τεχνολογίας*] είναι η πρώτη συστηματική φιλοσοφική επεξεργασία του ψηφιακού κόσμου που επιχειρεί, πέραν της ηθικής της πληροφορίας που είναι το κατεξοχήν πεδίο ειδίκευσής του. Το πρίσμα μέσα από το οποίο αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που θέτει στον θεωρητικό η νέα ψηφιακή συνθήκη είναι αυτό της ερμηνευτικής φιλοσοφίας και στην εν λόγω βάση επεξεργάζεται μια συνεκτική ηθική θεωρία της πληροφορίας με τον χαρακτηριστικό όρο της «Αγγελετικής» (Angeletik).¹⁴ Η κεντρική φιλοσοφική αναφορά του Capurro είναι η ερμηνευτική φιλοσοφία του H.-G. Gadamer, ενώ μέρμινά του είναι, μεταξύ άλλων, η αξιοποίηση βασικών εννοιών της γκανταμεριανής ερμηνευτικής, όπως η έννοια του ερμηνευτικού κύκλου, για την υιοθέτηση νέων εννοιολογικών εργαλείων, όπως το «ερμηνευτικό δίκτυο». Η «Αγγελετική» φιλοδοξεί συνεπώς να ενεργοποιήσει κρυμμένες διαστάσεις της ψηφιακής συνύπαρξης και επικοινωνίας. Ο βασικός συνομιλητής του στο κείμενο είναι ο Luciano Floridi και η έννοια της «πληροφοριακής σφαίρας» από την οποία απομακρύνεται, προκρίνοντας μια ευρύτερη θεώρηση της ψηφιακότητας: «Αποκαλώ “ψηφιακή οντολογία” τη θεώρηση που διαφοροποιείται από την οντολογική έννοια της πληροφοριακής σφαίρας του Floridi, [...] με τον όρο “ψηφιακή οντολογία” δεν εννοώ ότι είναι και μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο το ψηφιοποιησίμο, αλλά ότι πρόκειται για μια δυνατή σήμερα επικρατούσα προοπτική της ύπαρξης, χωρίς αυτή να αξιώνει ότι θα ήταν η μόνη αληθής».

Στην τελευταία μελέτη του δευτέρου μέρους, ο Έλληνας ιστορικός των τεχνολογιών και θεωρητικός των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας Μανώλης Πατηνιώτης μας προσφέρει μια πρωτότυπη και στοχαστικά προκλητική μελέτη φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με εφαρμογή στην ψηφιακή συνθήκη. Με αφετηρία την κλασική πραγμάτευση του John Locke για την προσωπική ταυτότητα, ο συγγραφέας πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο η ψηφιακή συνθήκη αποσυνθέτει το ανθρώπινο πρόσωπο σε μια μετάβαση από τη σταθερή και απaráλλακτη ατομικότητα στη διαφορικότητα και την ασυνέχεια, διαρρηγνύοντας έτσι την κραταιά φιλοσοφική αντίληψη περί ανθρωπίνου

14 Βλ., μεταξύ άλλων, Rafael Capurro, «Theorie der Botschaft», στον ίδιο, *Ethik im Netz*, Στουτγάρδη: Steiner, 2003, σ. 105–122· «Hermeneutics and the Phenomenon of Information», στο Carl Mitcham (επιμ.), *Metaphysics, Epistemology, and Technology. Research in Philosophy and Technology* 19, Άμστερνταμ: Elsevier, 2000, σ. 79–85· «Beyond Humanisms», στο Rafael Capurro & John Holgate (επιμ.), *Messages and Messengers*, Μόναχο: Fink, 2011, σ. 161–179.

προσώπου: το πρόσωπο μετατρέπεται από καλά ορισμένη παρουσία σε ένα πλέγμα δυνατοτήτων και από λύση σε πρόβλημα. Επιλέγοντας, όπως και ο Caruato, ως βασικό συνομιλητή τον φιλόσοφο της τεχνολογίας Luciano Floridi (βλ. παραπάνω, Μέρος Πρώτο, κεφάλαιο 1), ο Πατηνιώτης ασκεί κριτική στα δύο βασικά χαρακτηριστικά του ερμηνευτικού σχήματος που αυτός προτείνει· αφενός στην εξελικτική/τελεολογική λογική του και αφετέρου στον τρόπο που χρησιμοποιεί τη θεωρία της αυτοποίησης. Στην πραγματικότητα, τα αυτοποιητικά συστήματα στα οποία βασίζει τη λειτουργία της ψηφιακότητας αυτονομούνται και οδηγούν σε νέες, απρόβλεπτες διαδικασίες υβριδοποίησης, μέσω της συνύπαρξης με άλλες εξίσου αποδομημένες ταυτότητες ή και με αμιγώς τεχνητά-ψηφιακά τεχνουργήματα. Η ψηφιακότητα φαίνεται έτσι να γεννά, μέσα από διαρκώς ενεργές διαδικασίες δυναμικοποίησης, νέες μορφές υποκειμενικότητας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας: «Στο πλαίσιο της δυναμικοποίησης της επικοινωνίας, τα αυτοποιητικά συστήματα που εκφράζονται μέσω του προσώπου αποσυνδέονται [...] Ο χώρος της ψηφιακής επικοινωνίας, επομένως, γίνεται πεδίο αναδιαπραγμάτευσης της προσωπικής ταυτότητας. Το πρόσωπο αποδομείται και αναδομείται διαρκώς, χάρη στις αφηγήσεις που παράγονται στο πλαίσιο των επικοινωνιακών συμβάντων που λαμβάνουν χώρα στην ψηφιακή επικράτεια».

Το τρίτο μέρος του τόμου (Ατομικές και συλλογικές επιτελέσεις στο πεδίο του ψηφιακού: Ζητήματα πολιτικής φιλοσοφίας και κοινωνικής θεωρίας) περιλαμβάνει πέντε μεταφρασμένες μελέτες και αντίστοιχα πρωτότυπα κείμενα πλαισίωσης. Ο γνωστός για τις θέσεις του σε ζητήματα πολιτικής των τεχνολογιών Αμερικανός θεωρητικός Langdon Winner —συγγραφέας, μεταξύ άλλων, του επιδραστικού «Ενέχουν τα τεχνουργήματα πολιτική;»¹⁵— θέτει το ζήτημα του κατά πόσον η Πληροφοριακή Επανάσταση συνιστά πράγματι επανάσταση. Επιπλέον, διερωτάται σχετικά με την πολιτική και κοινωνική διάσταση των πληροφοριακών τεχνολογιών, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζει τα προβλήματα επιτήρησης, πολιτικής διαφθοράς και χειραγώγησης πολιτικών ψήφων, τα οποία φαίνεται να επιδεινώνονται εντός της νέας ψηφιακής συνθήκης μέσω της άνευ όρων πληροφοροκοποίησης της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης.

Από τη μεριά του, ο Αμερικανός φαινομενολόγος Hubert L. Dreyfus δομεί τον θεωρητικό του προβληματισμό γύρω από το διαδίκτυο ως έναν νέο τύπο δημόσιας σφαίρας. Διερωτάται σε τι βαθμό το διαδίκτυο και ο ψηφιακός χώρος εν γένει αποτελούν πράγματι έναν χώρο δημοσιότητας, καθώς και για το κατά πόσον οι απόψεις που διατυπώνονται δημόσια στον ψηφιακό χώρο ικανοποιούν τις συνθήκες ενός αυθεντικού δημοκρατικού λόγου, με τρόπο ανάλογο προς εκείνον που αντιμετωπίζει το άτομο με την παρουσία του στον αναλογικό-φυσικό δημόσιο χώρο. Στρεφόμενος στον Habermas και τον τρόπο που αυτός αναλύει την ανάδυση της δημόσιας σφαίρας τον αιώνα του Διαφωτισμού, αλλά και στον Kierkegaard καθώς και τη φιλοσοφική πραγμάτευση του μηδενισμού, ο Dreyfus εξερευνά ήδη υπάρχοντα προβλήματα της φιλοσοφικής νεωτερικότητας, τα οποία εντούτοις αναδύονται με νέες παραμέτρους εντός της σύγχρονης ψηφιακής συνθήκης. Κατευθυντήρια γραμμή της προβληματικής του Dreyfus στο κείμενο του ανά χείρας τόμου είναι πως η μηδενική ανάληψη ευθύνης για τα λεγόμενα κάποιου

15 Langdon Winner, «Do Artifacts Have Politics?», *Daedalus* 109(1): Modern Technology: Problem or Opportunity?, χειμώνας 1980, σ. 121–136.

και η εξάφάνιση της προτροπής προς πράξεις γεννούν έναν νέο μηδενισμό· τον μηδενισμό στη λεωφόρο της πληροφορίας. Στην εποχή που όλοι και όλες έχουν πρόσβαση σε ένα νέο μέσο, εντός του οποίου μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους, οι ίδιες οι απόψεις φαίνεται να υπολείπονται νοήματος. Με τα λόγια του ίδιου: «Ο Kierkegaard θα έβλεπε ασφαλώς στο διαδίκτυο —[...]— την υψηλής τεχνολογίας σύνθεση των χειρότερων χαρακτηριστικών της εφημερίδας και του καφενείου [...] Τέτοιου είδους σχολιαστές δεν παίρνουν καμία θέση πάνω στα ζητήματα για τα οποία μιλούν. Στην πραγματικότητα, είναι ακριβώς η πανταχού παρουσία του διαδικτύου που τείνει να κάνει κάθε τέτοια θέση που σχετίζεται με έναν τόπο να μοιάζει μη σχετική».

Στη μελέτη των Sara Grimes και Andrew Feenberg, η οποία εντάσσεται στο ευρύ πλαίσιο της σύγχρονης Κριτικής Θεωρίας, επιχειρείται η «εφαρμογή» της κριτικής θεωρίας της τεχνολογίας που επεξεργάζεται ο Αμερικανός φιλόσοφος στη μελέτη των ψηφιακών παιχνιδιών. Η νέα τεχνολογική συνθήκη επιφέρει δραματικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο παίζονται τα παιχνίδια. Ο Feenberg μεταφέρει στοιχεία της θεωρίας του στο πλαίσιο των σπουδών ψηφιακού παιχνιδιού προκειμένου να αναδείξει την ανατρεπτικότητα των εφαρμογών που σχετίζονται με ψηφιακά παιχνίδια. Υπογραμμίζει δε ιδιαίτερος τη σημασία της διαμόρφωσης κοινοτήτων από τους ίδιους τους παίκτες των ψηφιακών παιχνιδιών καθώς και τις κρυμμένες δυνατότητες της ιδιάζουσας παιγνιώδους δομής τους, με άλλα λόγια, του πηγαίου κώδικα κάθε παιχνιδιού.¹⁶

Ο Mark Coeckelbergh δίνει ιδιαίτερη σημασία στην εξερεύνηση της νέας ψηφιακής συνθήκης μέσα από τη μελέτη των πολλών διαφορετικών τρόπων με τους οποίους οι ψηφιακές τεχνολογίες συνδιαμορφώνουν τις ζωές των ανθρώπων-χρηστών. Επηρεασμένος από το ρεύμα της μετα-φαινομενολογίας σε ό,τι αφορά τη φιλοσοφική διερώτηση της τεχνολογίας από στοχαστές όπως ο Don Ihde και ο Peter-Paul Verbeek, ο Βέλγος φιλόσοφος της τεχνολογίας κάνει λόγο για τον τρόπο με τον οποίο ο σύγχρονος άνθρωπος γίνεται συν-σκηνοθέτης και συν-συγγραφέας στις αφηγήσεις και στις επιτελέσεις του βίου του, με το άλλο μισό αυτών να καταλαμβάνεται από τις ψηφιακές τεχνολογίες. Με αυτόν τον τρόπο, εντός των «τεχνο-επιτελέσεων» (technoperformances) υπερβαίνεται εμπράγματα, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, η παραδοσιακή διάκριση ανθρώπου και τεχνήματος, καθώς κανείς δεν μπορεί πλέον να διακρίνει μεταξύ τού τι εμπίπτει στον ένα ή τον άλλο πόλο αυτού του δίπολου: οι άνθρωποι σκέφτονται, πράττουν και αντιλαμβάνονται τον κόσμο μαζί με τις ψηφιακές τεχνολογίες, και όχι απέναντι σε αυτές ή ανεξάρτητα από αυτές.

Τέλος, στο άρθρο του ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής εστιάζει σε νέες προβληματικές που αναδύονται στην εποχή της ψηφιακότητας, μετασχηματίζοντας την πολιτική παράδοση των κοινών (commons) υπό την έννοια των ψηφιακών κοινών (digital commons). Το διαδίκτυο με τον ανοιχτό προς όλους κώδικά του που του επιτρέπει να αναδιαμορφώνεται αέναα και από οποιονδήποτε, αλλά και οι νέες τεχνολογίες ανοιχτού κώδικα (open source technologies) έχουν καταστήσει δυνατή την έλευση μιας νέας μορφής πολιτικής δράσης και πολιτικών εγχειρημάτων που συνδέει τους ανθρώπους εντός συλλογικοτήτων με νέους τρόπους. Οι ψηφιακοί κοινωνοί ξεκλειδώνουν νέες δυνατότητες

16 Βλ. επίσης Sara Grimes, «Configuring the Child Player: Virtual Worlds Design and the Politics of Children's Technologies», *Science, Technology & Human Values* 40(1), 2015, σ. 126–148.

διαμέσου των ψηφιακών τεχνολογιών, που είναι «ανοιχτές» τεχνολογίες ως προς τη λειτουργία τους, και έτσι διανοίγουν νέους δρόμους για ανατρεπτική συλλογική δράση. Όπως προκύπτει από την ανάλυση του Κιουπκιολή, ένα κρίσιμο ερώτημα έχει να κάνει με το κατά πόσον τα εγχειρήματα αυτού του τύπου μπορούν αφενός να διαρκέσουν στον χρόνο διατηρώντας την ένταση και τον δυναμισμό τους και αφετέρου να δημιουργήσουν ακόμη περισσότερες ανοιχτές, ψηφιακές τεχνολογίες υποστηρίζοντας το πρόταγμα των κοινών.

Η *Φιλοσοφία του Ψηφιακού*: Μια *Εισαγωγή* φιλοδοξεί να αποτελέσει έναν «Οδηγό Ανάγνωσης», υπό την έννοια των καθιερωμένων διεθνώς εκδόσεων αυτού του τύπου, οι οποίες απευθύνονται στο ακαδημαϊκό κοινό, αλλά στοχεύουν και πέραν αυτού. Η επιλογή των κειμένων έγινε με άξονα δύο βασικές προτεραιότητες: η πρώτη αφορά την κάλυψη θεμελιωδών θεωρητικών κατευθύνσεων στο ευρύ πεδίο της σύγχρονης φιλοσοφίας που τροφοδοτούν την προβληματική της ψηφιακότητας, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με την ανάδειξη του διεπιστημονικού και διαθεματικού χαρακτήρα του νέου πεδίου που είναι η Φιλοσοφία του Ψηφιακού λόγω της ιδιοσυστασίας του. Είναι ευχή όλων όσοι συμμετείχαν στην υλοποίηση του εν λόγω εκδοτικού προγράμματος αυτό να ενταχθεί σε όσο το δυνατόν περισσότερες θεωρητικές συζητήσεις και να πυροδοτήσει το ενδιαφέρον νέων ερευνητών και ερευνητριών που είναι και οι κατεξοχήν χρήστες και χρήστριες των ψηφιακών τεχνολογιών.

Γκόλφω Μαγγίνη
Γιάννενα-Αθήνα, Ιούνιος 2023

ΜΕΡΟΣ Α΄

Πραγματικότητα και δυνητικότητα
στο πεδίο του ψηφιακού:
Ζητήματα οντολογίας και γνωσιοθεωρίας

1.1

Για τον Luciano Floridi και την «πληροφοριακή σφαίρα»

Αλέξανδρος Σχισμένος, Γιάννης Περπερίδης

Το παρακάτω κείμενο του Luciano Floridi αποτελεί το τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου του: *Η Τέταρτη Επανάσταση. Πώς η Πληροφοριακή Σφαίρα μεταμορφώνει την ανθρώπινη πραγματικότητα* [*The Fourth Revolution. How the Infosphere is Reshaping Human Reality*], που κυκλοφόρησε το 2014 από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις της Οξφόρδης. Στο έργο του ο Floridi χρησιμοποιεί έννοιες της θεωρίας της πληροφορίας για να ερμηνεύσει την ανθρώπινη ιστορία με βάση ένα προοδευτικό σχήμα ανέλιξης προς πιο περιπλοκές πληροφοριακές κοινωνίες. Ο Ιταλός φιλόσοφος υποστηρίζει πως «η ιστορία είναι συνώνυμη με την εποχή της πληροφορίας», αξιοποιώντας την κατεστημένη στην αρχαιολογική επιστήμη διάκριση μεταξύ προϊστορίας και ιστορίας με βάση την ύπαρξη γραπτών πηγών, δηλαδή μορφών καταγεγραμμένης και διατηρημένης πληροφορίας. Σύμφωνα με το σχήμα του, η δημιουργία και η ανάπτυξη των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) μάς εισάγει σε μία νέα, «τρίτη» εποχή, την εποχή της υπερ-ιστορίας που προσδιορίζεται από την αλληλεξάρτηση των ανθρώπινων όντων και των πληροφοριακών οντοτήτων. Καθώς οι υπολογιστές και τα ψηφιακά εργαλεία αλληλοδιδευσδύουν στο ιστορικό και κοινωνικό γίγνεσθαι, ο Floridi βλέπει να αναδύεται ένας νέος τρόπος ύπαρξης του ανθρώπινου όντος, το οποίο νοείται πλέον ως πληροφοριακός οργανισμός σε ένα δίκτυο ψηφιακών σχέσεων, ένα πληροφοριακό οικοσύστημα που ο συγγραφέας ονομάζει «πληροφοριακή σφαίρα» (infosphere). Αυτό το πέρασμα στην «υπερ-ιστορία» σηματοδοτεί έναν βαθύτατο μετασχηματισμό των σχέσεων του ανθρώπινου όντος με το περιβάλλον και τον εαυτό του, που πλέον αναλύονται σε πληροφοριακές διαδράσεις.

Τέτοιοι ριζικοί μετασχηματισμοί αντιστοιχούν σε επιστημολογικές, τεχνολογικές, και κοινωνικές επαναστάσεις. Ο Floridi υιοθετεί το σχήμα των τεσσάρων Επιστημονικών Επανάστασεων και επεξεργάζεται θεωρητικά τον αντίκτυπό τους στη ζωή και την αυτοκατανόηση του ανθρώπου. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κάθε επανάσταση από αυτές, ιδιαίτερος η τέταρτη, επηρέασε (και εξακολουθεί να επηρεάζει) την αντίληψη του ανθρώπου ως προς το νόημα του τι είναι αυτός ο ίδιος. Μια επιστημονική επανάσταση ισοδυναμεί με έναν επιστημολογικό και ανθρωπολογικό μετασχηματισμό. Είναι φανερό πως ο συγγραφέας επιθυμεί να εξετάσει σε βάθος τον αντίκτυπο της Τέταρτης Επιστημονικής Επανάστασης γι' αυτό και περνά

εν τάχει τις τρεις προηγούμενες, ωστόσο η κατευθυντήρια γραμμή πάνω στην οποία βασίζεται η ανάλυσή του λαμβάνεται από τις τρεις προηγηθείσες επαναστάσεις. Κατ' αυτόν το ζήτημα της αυτοαντίληψης του ανθρώπου, του νοήματος της ανθρωπότητας και του τι πραγματικά τη συναποτελεί, είναι πολύ βαθύτερο και χρειάζεται να κατανοηθεί πραγματικά προκειμένου να αναζητηθεί σήμερα ο αντίκτυπος της Τέταρτης Επανάστασης στη νοηματοδότηση του «τι είναι ο άνθρωπος». Ο Floridi επισημαίνει στο κείμενό του πως κάθε επανάσταση είχε ως συνέπεια τη μετατόπιση της αυτοαντίληψης του ανθρώπου για τον εαυτό του.

Έτσι, η Πρώτη Επανάσταση, η Κοπερνίκεια, μετατόπισε τον άνθρωπο από τη θεώρηση πως ο ίδιος αποτελεί το κέντρο του σύμπαντος. Η Δεύτερη Επανάσταση, με επίκεντρο το έργο του Δαρβίνου, τον μετακίνησε από τη σταθερή κυρίαρχη θέση στο επίκεντρο του ζωικού βασιλείου. Η Τρίτη, με εισηγητή τον Freud, του αφαίρεσε τη βεβαιότητα της διαφάνειας ενός λογικού νου που είναι ικανός να ερμηνεύσει τον κόσμο και τον εαυτό του. Εκείνο που χρειάζεται περαιτέρω εμβάθυνση είναι τι σημαίνει αυτή η «μετατόπιση» και γιατί είναι τόσο σημαντική ως προς την αυτοκατανόησή μας. Λαμβάνοντας υπόψη πως η γνώση αποτελεί ιστορικό και κοινωνικό παραγόμενο, οι επιστημονικές επαναστάσεις αναδύονται ως κοινωνικές αναδημιουργίες ενός κοινωνικού φαντασιακού το οποίο ανανοηματοδοτεί τον εαυτό του. Αυτή η ανανοηματοδότηση αποτελεί την πραγματική επανάσταση: πρόκειται για την κατασκευή κόσμων (κοσμοαντιλήψεων και συνάμα αντιλήψεων περί του ίδιου του ανθρώπου, αφού ο τελευταίος αποτελεί συστατικό στοιχείο του κόσμου) που ο άνθρωπος, αυτό το πεπερασμένο ον, με το υπαρξιακό άγχος που καταλήγει σε αναζήτηση νοήματος, διαρκώς δημιουργεί και αναδημιουργεί. Από αυτή την αναδημιουργία δεν θα μπορούσε να ξεφύγει η ίδια η γνώση. Κάθε κοινωνία δημιουργεί τον κόσμο της, στοιχείο του οποίου αποτελεί και η γνώση περί του τι είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Ο Μεσαίωνας είχε ξεκινήσει να φτάνει στο τέλος του πολύ πριν τη δημοσίευση του έργου του Κοπερνίκου, ήδη από τη στιγμή όπου κάποιος άνθρωπος μπορούσε να φανταστεί έναν άλλο κόσμο, έναν άλλο τρόπο οργάνωσης, μία άλλη φύση, έναν άλλο Θεό, έναν άλλο άνθρωπο. Το κείμενο του Floridi αποτελεί υπενθύμιση αυτών των στοιχείων των ανθρώπινων κοινωνιών. Πώς όμως μπορεί αυτή η θεώρηση να μεταφερθεί στην Τέταρτη Επανάσταση, και ποια είναι τα στοιχεία που τη συναποτελούν;

Ο Floridi στρέφει το βλέμμα του πέρα από τη φιλοσοφία της υποκειμενικότητας και υιοθετεί μια ολιστική προοπτική που αναδεικνύει την ισότιμη σημασία όλων των οντοτήτων, οι οποίες συμμετέχουν σε ένα πληροφοριακό δίκτυο. Προχωρά λοιπόν στη διερεύνηση του ψηφιακού κόσμου από την ίδια βάση από όπου εκκινούν διάφορες αποκλίνουσες θεωρίες, από τη θεωρία δρώντος-δικτύου (Actor-Network Theory) μέχρι την αντικειμενότητα οντολογία (Object Oriented Ontology), που ζητούν να συμπεριλάβουν άψυχες οντότητες και τεχνικά κατασκευάσματα στους ενεργούς δρώντες ενός κοινωνικοποιημένου δικτύου. Πράγματι, καθώς οι ψηφιακές τεχνολογίες εξαπλώνονται θολώνοντας τις κατεστημένες διακρίσεις μεταξύ τεχνητού και ανθρώπινου, ψηφιακού και πραγματικού, παθητικού και ενεργού, ο ορίζοντας της ενοποίησης του ανθρώπινου και του ψηφιακού μοιάζει αναπόδραστος. Μα τι μορφή μπορεί να πάρει αυτός ο ορίζοντας; Ο Floridi αντιπαρέρχεται τις υποθέσεις περί των κυβερνοργανισμών, των cyborgs, τον μετασχηματισμό δηλαδή του ανθρώπινου σε βιονικό ον, υβρίδιο μηχανής-ανθρώπου. Τις θεωρεί απαρχαιωμένες καθώς βασίζονται στην προτεραιότητα του

μηχανικού έναντι του ψηφιακού. Αντιθέτως, ο ίδιος προκρίνει τους «πληροφοριακούς οργανισμούς» (inforgs), οι οποίοι αποτελούν ενεργούς κόμβους στον κύκλο ζωής της πληροφορίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι «πληροφοριοποιεί» τον κόσμο, αλλά ότι δείχνει το πώς η ανταλλαγή, μετάδοση και συλλογή πληροφοριών μετασχηματίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και συνεπώς την κοσμοαντίληψη του κοινωνικού ατόμου. Η αυτοκατανόηση είναι η διαδικασία αναδημιουργίας της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου, ενώ η διαμεσολάβησή της από την πληροφοριακή σφαίρα είναι συνάμα ενσωμάτωσή της στην πληροφοριακή σφαίρα. Η ψηφιοποίηση αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο καταγράφουμε την ιστορία, τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούμε και, κυρίως, τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούμε τον περιβάλλοντα κόσμο.

Ο Floridi εξετάζει τον μετασχηματισμό της σχέσης ανθρώπου-τεχνολογίας, από την τεχνολογία «πρώτης τάξης» που διαμεσολαβεί μεταξύ ανθρώπου και φύσης, στην τεχνολογία «δεύτερης τάξης» που διαμεσολαβεί μεταξύ ανθρώπου και τεχνολογίας, έως την τεχνολογία «τρίτης τάξης» που διαμεσολαβεί μεταξύ ετέρων τεχνολογιών. Η Τέταρτη Επανάσταση φέρνει στο προσκήνιο μια νέα μορφή διάδρασης και διεπαφής, συγκεκριμένα τη διεπαφή μεταξύ τεχνητών περιβαλλόντων, όπου ο χρήστης μετατρέπεται σε σύνδεσμο-κόμβο αυτών των διαφορετικών περιβαλλόντων.

Εντούτοις, καθώς η αυτοκατανόησή μας μεταβάλλεται και αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως πληροφοριακά όντα που κατοικούν μια πληροφοριακή σφαίρα, δεν παύουμε να είμαστε εξίσου βιολογικά όντα που κατοικούν ένα οικοσύστημα, καθώς και πολιτικά όντα που κατοικούν μια κοινωνία. Το ερώτημα που αναδύεται είναι εάν υπάρχει κάποιο κριτήριο διάκρισης μεταξύ των επιπέδων. Μπορεί το ανθρώπινο υποκείμενο να αναχθεί, δίχως υπόλειμμα, σε έναν πληροφοριακό οργανισμό ή, αντιστρόφως, μπορεί να παραχθεί από μία πληροφοριακή δομή ένα ανθρώπινο υποκείμενο;

Η διερεύνηση του Floridi ξεκινά από ένα προκαταρκτικό ερώτημα: πώς αντιλαμβανόμαστε το ανθρώπινο υποκείμενο; Ο Floridi μας δείχνει ότι το εν λόγω ερώτημα επιδέχεται διαφορετικές απαντήσεις μέσα στον ιστορικό χρόνο και οι απαντήσεις αυτές εξαρτώνται από τη σχέση του υποκειμένου και της κοινωνίας με την πληροφορία. Ακόμη πρωταρχικότερο ερώτημα είναι το τι συνιστά πληροφορία για το υποκείμενο. Με άλλα λόγια, τι συνιστά *νόημα* και σε ποιον σκοπό ανταποκρίνεται το νόημα αυτό; Ερωτήματα όπως τα παραπάνω μας επαναφέρουν στο ζήτημα της υποκειμενικότητας και του πώς αυτή διαμορφώνεται μέσα στα κοινωνικά —πληροφοριακά— δίκτυα. Μα για να τη διαμορφώσουν οι πληροφορίες, πρέπει κάτι να συναντήσουν, κάτι ριζικά υποκειμενικό. Εδώ ίσως χρειαστεί να στραφούμε ξανά στην Τρίτη Επιστημονική Επανάσταση, στην ανάδειξη του ψυχικού βάθους και της ψυχικής ακαθοριστίας από τον Freud για να εντοπίσουμε ένα άλλο στοιχείο του ανθρώπινου όντος που δεν περιστέλλεται στη νόηση, δηλαδή την παρόρμηση και το πάθος. Ίσως εδώ βρίσκεται ένα κριτήριο διάκρισης των «πληροφοριακών οργανισμών». Δεν είναι άλλο από την ανάγκη τους να στηρίζονται σε κάτι το οποίο δεν ανήκει στην ίδια φύση με αυτούς, δηλαδή στο ανθρώπινο ψυχικό πάθος, μια ειδική μορφή του οποίου είναι το πάθος για τη γνώση. Είναι ένα ερώτημα που διανοίγεται εμπρός μας, καθώς διανύουμε την Τέταρτη Επανάσταση.

Καταληκτικά, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι ίσως το κείμενο του Floridi έχει εξαιρετική σημασία, καθώς ανανεώνει τον αναστοχασμό μας, οδηγώντας τον μέσα στην πληροφοριακή σφαίρα στην οποία συγκατοικούμε.

1.2

Αυτοκατανόηση: οι Τέσσερις Επαναστάσεις

Luciano Floridi

Μετάφραση: Αλέξανδρος Σχισμένος, Γιάννης Περπερίδης

Οι πρώτες Τρεις Επαναστάσεις

Η επιστήμη μεταβάλλει την κατανόησή μας με δύο βασικούς τρόπους. Ο ένας τρόπος μπορεί να ονομαστεί *εξωστρεφής*, ή σε σχέση με τον κόσμο, ενώ ο άλλος *εσωστρεφής*, ή σε σχέση με εμάς. Τρεις Επιστημονικές Επαναστάσεις στο παρελθόν είχαν σημαντική επίδραση τόσο εξωστρεφώς όσο και εσωστρεφώς. Μεταβάλλοντας την κατανόησή μας του εξωτερικού κόσμου, αυτές τροποποίησαν και την κατανόησή μας για το ποιοι είμαστε, δηλαδή την αυτοκατανόησή μας. Η ιστορία τούτη είναι ευρέως γνωστή, οπότε θα ανατρέξω σε αυτή σχετικά γρήγορα.

Οι άνθρωποι θεωρούσαμε πως ήμασταν στο κέντρο του σύμπαντος, αρμονικά τοποθετημένοι εκεί από έναν δημιουργό Θεό. Ήταν μία πολύ βολική και καθησυχαστική θέση. Το 1543 ο Νικόλαος Κοπέρνικος (1473–1543) δημοσίευσε την πραγματεία του πάνω στην κίνηση των πλανητών γύρω από τον Ήλιο. Το έργο τιτλοφορήθηκε *Περί των περιστροφών των Ουρανίων Σφαιρών* [*De Revolutionibus Orbium Coelestium*]. Πιθανότατα, ο Κοπέρνικος δεν σκόπευε επιπλέον να ξεκινήσει μία επανάσταση¹ ως προς την αυτοκατανόησή μας. Ωστόσο, η ηλιοκεντρική του κοσμολογία διά παντός καθαίρεσε τη Γη από το κέντρο του σύμπαντος και μας έκανε να αναθεωρήσουμε, κυριολεκτικά, τη θέση και τον ρόλο μας σε αυτό. Επέφερε τόσο εμφανή αλλαγή στις απόψεις μας για το σύμπαν, που η λέξη «επανάσταση» ξεκίνησε να ταυτίζεται με τον ριζικό επιστημονικό μετασχηματισμό.

Είμαστε αντιμέτωποι με τις συνέπειες της Κοπερνίκειας Επανάστασης από τη στιγμή της εμφάνισής της. Πράγματι, τονίζεται συχνά πως ένα από τα σημαντικά κεκτημένα των διαστημικών εξερευνητήσεών μας αποτελεί μια εξωτερική και εμπειριστατωμένη θεώρηση της ανθρώπινης κατάστασής μας. Τέτοιου είδους εξερευνήσεις μάς έχουν καταστήσει ικανούς να δούμε τη Γη και τους κατοίκους της ως έναν μικρό και εύθραυστο

1 Σ.τ.μ. Εδώ ο συγγραφέας κάνει λογοπαίγνιο με τη διττή έννοια της λέξης *revolution*, που αρχικά σήμαινε *περιστροφή* αλλά στη νεωτερικότητα κατέληξε να σημαίνει *επανάσταση*.

πλανήτη, απέξω. Σαφώς, αυτό ήταν δυνατό, μονάχα χάρη στις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ). Η Εικόνα 1 αναπαράγει τη φερόμενη ως πρώτη φωτογραφία του πλανήτη μας, τραβηγμένη από τον αμερικανικό δορυφόρο Explorer VI στις 14 Αυγούστου του 1959.

Μετά την Κοπερνίκεια Επανάσταση περιοριστήκαμε, διατηρώντας την πεποίθηση της κεντρικής μας θέσης τουλάχιστον στον πλανήτη Γη. Η Δεύτερη Επανάσταση έλαβε χώρα το 1859 όταν ο Κάρολος Δαρβίνος (1809–1882) δημοσίευσε το έργο του *Η καταγωγή των ειδών [On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life]*. Στο έργο του ο Δαρβίνος έδειξε ότι όλα τα είδη ζωής εξελίχθηκαν μέσα στα χρόνια από κοινούς προγόνους μέσω της φυσικής επιλογής. Αυτή τη φορά ήταν ο όρος «εξέλιξη» που βρήκε καινούριο νόημα.

Τα νέα επιστημονικά ευρήματα μας εκτόπισαν από το κέντρο του βιολογικού βασιλείου. Όπως συνέβη και με την Κοπερνίκεια Επανάσταση, πολλοί άνθρωποι βρήκαν τα ευρήματα δυσάρεστα. Πράγματι, κάποιοι αρνούνται ακόμη και σήμερα την ιδέα της εξέλιξης, βασισμένοι ιδίως σε θρησκευτικούς λόγους. Εντούτοις, οι περισσότεροι από εμάς προχωρήσαμε και παρηγορηθήκαμε με μια διαφορετικού είδους σημαντικότητα και έναν ανανεωμένο κεντρικό ρόλο σε έναν διαφορετικό χώρο, έναν χώρο που αφορά τη νοητική ζωή μας.

Σκεφτήκαμε πως, παρότι δεν είμαστε πια το κέντρο του σύμπαντος ή του ζωικού βασιλείου, είμαστε τουλάχιστον ακόμη οι κύριοι των νοητικών μας περιεχομένων, το είδος που κρατά εξ ολοκλήρου τα χαλινάρια των σκέψεών του. Αυτή η άμυνα της κεντρικής θέσης μας στον χώρο της συνείδησης χρονολογήθηκε αναδρομικά και απλοϊκά με αναφορά στο έργο του Descartes (1596–1650). Η διάσημη φράση του «σκέφτομαι, άρα υπάρχω» θα μπορούσε να ερμηνευθεί σαν να σημαίνει επιπλέον πως η ειδική θέση μας στο σύμπαν χρειαζόταν να αναζητηθεί όχι αστρονομικά ή βιολογικά, αλλά νοητικά, μέσω της ικανότητάς μας για συνειδητό αυτο-στοχασμό, πλήρως διανγής ως προς τον εαυτό του και με αυτοέλεγχο. Παρά τον Κοπέρνικο και τον Δαρβίνο, μπορούσαμε ακόμη να ανασυγκροτηθούμε πίσω από ένα καρτεσιανό χαράκωμα. Εκεί μπορούσαμε να υπερηφανευθούμε ότι είχαμε ξεκάθαρη και πλήρη πρόσβαση στα νοητικά μας περιεχόμενα, από ιδέες και κίνητρα μέχρι συναισθήματα και πεποιθήσεις. Οι ψυχολόγοι θεωρούσαν πως η ενδοσκόπηση αποτελούσε ένα είδος εσωτερικού ταξιδιού ανακάλυψης νοητικών χώρων. Ο William James ακόμη θεωρούσε την ενδοσκόπηση αξιόπιστη επιστημονική μεθοδολογία. Το μυαλό ήταν σαν ένα κουτί: το μόνο που χρειαζόταν για να γνωρίσει κανείς τα περιεχόμενά του ήταν να κοιτάξει μέσα.

Ο Sigmund Freud (1856–1939) κατέρριψε αυτή την ψευδαίσθηση μέσω του ψυχαναλυτικού του έργου. Ήταν μία Τρίτη Επανάσταση. Θεώρησε πως το μυαλό είναι επίσης ασυνείδητο και εύαλωτο σε μηχανισμούς άμυνας, όπως η απώθηση. Σήμερα αναγνωρίζουμε πως πολλά από όσα κάνουμε είναι ασυνείδητα και το συνειδητό πολλές φορές κατασκευάζει λογικοφανείς αφηγήσεις, προκειμένου να δικαιώσει τις πράξεις μας εκ των υστέρων. Γνωρίζουμε ότι δεν μπορούμε να ελέγξουμε τα περιεχόμενα του μυαλού μας με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο ανατρέχουμε στα περιεχόμενα ενός σκληρού δίσκου. Έχουμε εκτοπιστεί από το κέντρο του βασιλείου της καθαρής και διανογούς συνείδησης. Αναγνωρίζουμε ότι είμαστε αδιαφανείς στον ίδιο μας τον εαυτό.

Εικόνα 1. Η πρώτη φωτογραφία της Γης, λήφθηκε από τον αμερικανικό δορυφόρο Explorer VI. Απεικονίζει ένα φωτισμένο από τον Ήλιο μέρος του Ειρηνικού Ωκεανού και τα σύννεφά του. Τα σήματα είχαν σταλεί στο South Point, τον σταθμό στη Χαβάη, καθώς ο δορυφόρος διέσχισε το Μεξικό. Ευγενική παραχώρηση της NASA, αριθμός εικόνας 59-EX-16A-VI, ημερομηνία: 14 Αυγούστου 1959.

Υπάρχουν, βέβαια, σημαντικές αμφιβολίες για την ψυχανάλυση ως επιστημονική μέθοδο. Και πάλι όμως, μπορεί κανείς να είναι πρόθυμος να παραδεχτεί ότι πολιτισμικά ο Freud μάς επηρέασε, εκκινώντας τον ριζικό εκτοπισμό από τις καρτεσιανές μας βεβαιότητες. Αυτό που εννοούμε με τον όρο «συνείδηση» δεν είναι καθόλου το ίδιο μετά τον Freud, αλλά ίσως του οφείλουμε περισσότερο σε φιλοσοφικό επίπεδο παρά σε επιστημονικό. Έτσι, μπορεί να προτιμά κανείς να αντικαταστήσει την ψυχανάλυση με τη σύγχρονη νευροεπιστήμη ως πιο πιθανό υποψήφιο για έναν τέτοιου είδους επαναστατικό επιστημονικό ρόλο. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σήμερα αναγνωρίζουμε ότι δεν είμαστε ακίνητοι στο κέντρο του σύμπαντος (Κοπερνίκεια Επανάσταση), ότι δεν είμαστε παρά φύσιν διαχωρισμένοι και διακεκριμένοι από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο (Δαρβινική Επανάσταση), καθώς και ότι απέχουμε πολύ από το να είμαστε καρτεσιανοί νόες, πλήρως διαυγείς ως προς τον εαυτό μας (Φροϊδική-νευροεπιστημονική Επανάσταση).

Μπορεί κανείς να αμφισβητήσει εύκολα την αξία της ερμηνείας των εν λόγω τριών επαναστάσεων στην αυτοκατανόησή μας. Εντέλει, ο ίδιος ο Freud ήταν ο πρώτος που τις ανέγνωσε ως μέρος μιας και μόνο διαδικασίας σταδιακής επαναξιολόγησης της ανθρώπινης φύσης. Η δική του ερμηνεία ήταν, ομολογουμένως, ιδιοτελής. Ωστόσο, η λογική αυτής της επιχειρηματολογίας δίνει την εντύπωση εγκυρότητας, και μπορεί μάλλον να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε και την επανάσταση της πληροφορίας κατά

παρόμοιο τρόπο. Όταν στις μέρες μας αντιλαμβανόμαστε πως κάτι πολύ σημαντικό και ξεχωριστό λαμβάνει χώρα στην ανθρώπινη ζωή, θα έλεγα πως η διαίσθησή μας είναι και πάλι αντιληπτική, διότι βιώνουμε ό,τι θα μπορούσε να περιγραφεί ως μία Τέταρτη Επανάσταση στη διαδικασία του επαναπροσδιορισμού και της επαναξιολόγησης της θεμελιώδους φύσης μας, καθώς και του ρόλου μας στο σύμπαν.

Η Τέταρτη Επανάσταση

Μετά τις Τρεις Επαναστάσεις υπήρχε καθόλου χώρος για να οχυρωθούμε με αυταρέσκεια; Ο Γάλλος φιλόσοφος και θεολόγος Blaise Pascal (1623–1662) είχε προτείνει έναν τέτοιο χώρο με ποιητικό τρόπο. Σε ένα διάσημο χωρίο, είχε επισημάνει πως:

Ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα καλάμι. Το πιο ασθενές πράγμα στη φύση, αλλά είναι ένα σκεπτόμενο καλάμι. Ολόκληρο το σύμπαν δεν θα χρειαζόταν να εξοπλιστεί για να τον διαλύσει. Ένας ατμός, μια σταγόνα νερού επαρκεί για να τον σκοτώσει. Μα, αν το σύμπαν τον συνέτριβε, ο άνθρωπος και πάλι θα ήταν ευγενέστερος από αυτό που τον σκότωσε, διότι ο ίδιος γνωρίζει ότι πεθαίνει και το πλεονέκτημα που το σύμπαν έχει απέναντι σε αυτόν, ενώ το σύμπαν δεν γνωρίζει τίποτε. *Όλη μας η αξιοπρέπεια, λοιπόν, συνίσταται στη σκέψη. Μέσω αυτής πρέπει να ανελιχθούμε και όχι μέσω του χώρου και του χρόνου που δεν δυνάμεθα να καλύψουμε* (έμφαση δική μου).²

Αιώνες μετά, η πασκάλεια «αξιοπρέπεια» της σκέψης παρέμενε ακόμη ασάλευτη από τις Τρεις Επαναστάσεις που αναλύσαμε προηγουμένως. Μπορούσαμε ακόμη να προσδεθούμε στην ιδέα ότι η ιδιαίτερη θέση μας στο σύμπαν δεν αποτελούσε ζήτημα αστρονομίας, βιολογίας ή πνευματικής διαύγειας, αλλά ανώτερων γνωστικών ικανοτήτων. Αυτή ήταν η υπόρρητη αμυντική γραμμή της περίοπτης θέσης μας στο σύμπαν που έστεκε ακόμη. Η νοημοσύνη ήταν, και είναι ακόμη, μία σχετικά ασαφής ιδιότητα, δύσκολη να οριστεί, ήμασταν όμως σίγουροι ότι κανένα άλλο πλάσμα στη Γη δεν μπορούσε να μας ξεπεράσει σε εξυπνάδα. Όποτε κάποιο έργο απαιτούσε νοήμονα σκέψη ήμασταν μακράν οι καλύτεροι και μπορούσαμε μόνο μεταξύ μας να συναγωνιστούμε. Θεωρούσαμε πως τα ζώα είναι ανόητα, ότι εμείς είμαστε έξυπνοι και εκεί βρισκόταν η καθησυχαστική τελευταία λέξη. Έτσι προεικάσαμε σιωπηρά πως βρισκόμαστε στο κέντρο της πληροφοριακής σφαίρας [infosphere], χωρίς να μας συνοδεύει κανένα άλλο γήινο πλάσμα.

Ήταν μία επικίνδυνη αμυντική γραμμή, την οποία, παραδόξως, ο ίδιος ο Pascal βοήθησε να υποσκαφθεί. Το 1645 δημοσίευσε μία σύντομη «επιστολή αφιέρωσης» στον Pierre Séguier (1588–1672), τον καγκελάριο της Γαλλίας. Το όνομα μπορεί να θυμίζει κάτι, καθώς ο Séguier εμφανίζεται στο μυθιστόρημα *Οι τρεις Σωματοφύλακες* να επεξεργάζεται μία σημαντική μα κάπως διαφορετική επιστολή. Το εν λόγω έγγραφο με τίτλο *Αριθμητική Μηχανή* [*Machine d'arithmétique*]³ περιέγραφε ένα νέο υπολογιστικό μηχάνημα, το οποίο είχε κατασκευάσει ο Pascal για τον πατέρα του, ώστε

2 Blaise Pascal, *Pensées and Other Writings*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2008, σ. 347.

3 Η επιστολή έχει ανατυπωθεί στο Blaise Pascal, «Machine d'arithmétique», *Review of Modern Logic* 7(1), 1997, σ. 56–66.

να τον βοηθήσει να αντιμετωπίσει τους κουραστικούς υπολογισμούς που απαιτούνταν από το επάγγελμά του ως επόπτη φόρων στην πόλη Ρουέν. Χάρη σε ορισμένους έξυπνους υπολογισμούς,⁴ το μηχανήμα μπορούσε να πραγματοποιήσει πολύ καλά τις τέσσερις μαθηματικές πράξεις. Γνωστό σήμερα ως «Pascalina» μετατράπηκε στον μοναδικό λειτουργικό μηχανικό υπολογιστή κατά τον 17ο αιώνα. Γνώρισε μεγάλη επιτυχία και ως σήμερα διασώζονται εννέα τέτοια μηχανήματα. Η Pascalina άσκησε τεράστια επίδραση στην ιστορία των υπολογιστών, καθώς και στον Gottfried Leibniz (1646–1716) τον γνωστό Γερμανό μαθηματικό και φιλόσοφο, ο οποίος επινόησε το μοντέρνο δυαδικό σύστημα αριθμών, και θεωρείται ορθά ο πρώτος επιστήμονας των υπολογιστών και θεωρητικός της πληροφορίας. Στην επιστολή ο Pascal έγραφε:

Αγαπητέ αναγνώστη, με αυτό το σημείωμα θέλω να σου γνωστοποιήσω ότι παρουσιάζω στο κοινό μία μικρή μου εφεύρεση, μέσω της οποίας μπορείς, χωρίς δυσκολίες, να πραγματοποιήσεις όλες τις πράξεις της αριθμητικής και να σε ανακουφίσει από τις εργασίες που συχνά ταλαιπωρούν το πνεύμα σου (esprit) όταν τις πραγματοποιείς χρησιμοποιώντας μια μάρκα (jeton)⁵ ή την πένα.⁶

Ίσως επειδή ήταν θρήσκος, ο Pascal δεν επισήμανε καμία ασυνέπεια μεταξύ της θεώρησής του πως «όλη μας η αξιοπρέπεια, λοιπόν, συνίσταται στη σκέψη» και των αριθμητικών ικανοτήτων του μηχανήματός του. Μπορούσε μονάχα να οραματιστεί μία αποδοτική συνεργασία μεταξύ του πατέρα του και της Pascalina. Έμεινε σε έναν άλλο φιλόσοφο, από την άλλη πλευρά της Μάγχης, να βρει τον χαμένο κρίκο.

Έξι χρόνια μετά τη δημοσίευση της επιστολής του Pascal το 1651, ο Thomas Hobbes (1588–1679), ένας από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς στοχαστές όλων των εποχών, δημοσίευσε το μεγαλειώδες έργο του *Λεβιάθαν ή η ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής κοινότητας* [*Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil*].⁷ Δεν ήταν ακριβώς το βιβλίο όπου θα περίμενε κανείς να βρει τις ρίζες της δικής μας κοινωνίας της πληροφορίας, ωστόσο στο πέμπτο κεφάλαιο μία καινοτόμα ιδέα εισέρχεται για πρώτη φορά στον πολιτισμό μας:

Ο «λόγος» δεν είναι παρά «υπολογισμός», δηλαδή προσθαφαίρεση, των συνεπειών των γενικών ονομάτων που έχουν συμφωνηθεί για το «σημάδεμα» και τη «σημασία» των σκέψεών μας. Αναφέρομαι στο «σημάδεμά» τους όταν υπολογίζουμε από μόνοι μας και στη «σημασία» τους όταν επιδεικνύουμε ή επικυρώνουμε τον υπολογισμό μας στους άλλους ανθρώπους.

4 Το μηχανήμα μπορούσε να προσθέσει. Η αφαίρεση πραγματοποιείτο χρησιμοποιώντας μεθόδους συμπληρώματος, στις οποίες ο αριθμός που πρόκειται να αφαιρεθεί μετατρέπεται πρώτα στο συμπλήρωμά του, το οποίο έπειτα προστίθεται στον πρώτο αριθμό. Ο πολλαπλασιασμός και η διαίρεση πραγματοποιούνταν μέσα από σειράς προσθαφαιρέσεων. Είναι ενδιαφέρον ότι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές ακολουθούν παρόμοιες τεχνικές συμπληρωμάτων.

5 Τα jetons ήταν μάρκες που χρησιμοποιούνταν για υπολογισμούς σε πίνακες παρόμοιους με άβακες.

6 Pascal, «Machine d'arithmétique», ό.π., σ. 59.

7 Βλ. Thomas Hobbes, *Leviathan*, Κάιμπριτζ: Cambridge University Press, 1991. [Σ.τ.μ. Ελληνική έκδοση: Thomas Hobbes, *Λεβιάθαν ή η ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής λαϊκής κοινότητας*, μτφρ. Γρ. Πασχαλίδης, Αθήνα: Γνώση, 2008.]

Το σκέπτεσθαι αποτελούσε λογίζεσθαι, το λογίζεσθαι υπολογίζειν και το υπολογίζειν μπορούσε ήδη να πραγματοποιηθεί από μια Pascalina. Οι σπόροι της Τέταρτης Επανάστασης είχαν ήδη φυτευτεί. Τα μελλοντικά παράγωγα της Pascalina επρόκειτο να μας απαλλάξουν όχι μόνο από τη διανοητικά εξουθενωτική εργασία μας, αλλά και από τον κεντρικό μας ρόλο ως των μόνων ευφυών δρώντων της πληροφοριακής σφαίρας.

Ο Pascal δεν είχε αντιληφθεί τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε αυτόνομες μηχανές, οι οποίες θα μπορούσαν να μας ξεπεράσουν στην επεξεργασία πληροφοριών με λογικό τρόπο και έτσι να είναι συμπεριφορικά ευφυέστερες από εμάς οποτεδήποτε η επεξεργασία πληροφορίας ήταν το μόνο απαιτούμενο για την ολοκλήρωση μιας εργασίας. Η παράλειψη αυτή έγινε προφανής με το έργο του Alan Turing, του πατέρα της Τέταρτης Επανάστασης.

Ο Turing μάς εκτόπισε από την προνομιά και μοναδική μας θέση στο βασίλειο της λογικής σκέψης, της επεξεργασίας πληροφοριών και της ευφυούς συμπεριφοράς. Δεν είμαστε πια οι αδιαμφισβήτητοι κυρίαρχοι της πληροφοριακής σφαίρας. Οι ψηφιακές μας συσκευές περατώνουν ολοένα και περισσότερες εργασίες, οι οποίες θα απαιτούσαν αρκετή σκέψη από την πλευρά μας εάν τις πραγματοποιούσαμε εμείς οι ίδιοι. Αναγκαστήκαμε για μία ακόμη φορά να εγκαταλείψουμε μία θέση που θεωρούσαμε ότι ήταν «μοναδική». Η ιστορία της λέξης «υπολογιστής» είναι ενδεικτική. Μεταξύ του 17ου και του 19ου αιώνα, ήταν συνώνυμη με «ένα πρόσωπο που πραγματοποιεί υπολογισμούς», απλώς επειδή δεν υπήρχε τίποτε άλλο στο σύμπαν που να μπορούσε να υπολογίσει αυτόνομα. Το 1890 για παράδειγμα, μία ανταγωνιστική εξέταση για τη θέση του «υπολογιστή» από την US Civil Service περιελάμβανε τομείς όπως «ορθογραφία, καλλιγραφία, αντιγραφή, συγγραφή γράμματος, άλγεβρα, γεωμετρία, λογαριθμους και τριγωνομετρία».⁸ Επρόκειτο ακόμη για τη χομπσιανή ιδέα του σκέπτεσθαι ως υπολογισμού. Ωστόσο, την περίοδο που δημοσίευσε ο Turing το κλασικό κείμενό του με τίτλο «Computing Machinery and Intelligence»,⁹ χρειαζόταν να διευκρινίσει ότι μερικές φορές αναφερόταν σε έναν «ανθρώπινο υπολογιστή», μιας και από το 1950 γνώριζε ότι η λέξη «υπολογιστής» δεν αναφερόταν μονάχα στο πρόσωπο που υπολογίζει. Μετά από αυτόν ο όρος «υπολογιστής» έχασε εξ ολοκλήρου το ανθρωπολογικό του νόημα και έγινε συνώνυμος με μία προγραμματιζόμενη μηχανή γενικών σκοπών, την οποία αποκαλούμε σήμερα «μηχανή Turing».

Μετά το καθοριστικό έργο του Turing η επιστήμη της πληροφορικής και οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας έχουν ασκήσει συνάμα εξωστρεφή και εσωστρεφή επιρροή στην κατανόησή μας. Έχουν παράσχει επιστημονικές διοράσεις χωρίς προηγούμενο σε φυσικές και τεχνητές πραγματικότητες, καθώς και δυνάμεις μηχανικής κατασκευής πάνω τους. Έχουν επίσης διαφωτίσει εκ νέου το ποιο είμαστε και το πώς συνδεόμαστε με τον κόσμο, καθώς και μεταξύ μας, και συνεπώς το πώς συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας. Όπως και οι τρεις προηγούμενες επαναστάσεις, έτσι και η Τέταρτη Επανάσταση αφαίρεσε μία λανθασμένη θεώρηση ως προς τη μοναδικότητά μας, παρέχοντας επίσης τα θεωρητικά μέσα για να αναθεωρήσουμε την αυτοκατανόησή μας.

8 US Civil Service, *The executive documents, house of representatives, first session of the Fifty-First Congress 1889–1890*, Ουάσινγκτον, 1891.

9 Alan Matheson Turing, «Computing Machinery and Intelligence», *Mind* 59(236), 1950, σ. 433–460.

Αποδεχόμαστε με αργούς ρυθμούς τη μετά τον Turing ιδέα ότι δεν είμαστε νευτώνειοι, αυτόνομοι και ξεχωριστοί δρώντες, Ροβινσώνες Κρούσοι σε κάποιο νησί. Είμαστε μάλλον πληροφοριακοί οργανισμοί (inforgs), αλληλοσυνδεδεμένοι σε μία πληροφοριακή σφαίρα (infosphere) την οποία μοιραζόμαστε με άλλους πληροφοριακούς δρώντες που είναι και φυσικοί και τεχνητοί, οι οποίοι επίσης επεξεργάζονται πληροφορίες λογικά και αυτόνομα. Θα δούμε στο 6ο κεφάλαιο ότι¹⁰ αυτοί οι δρώντες δεν είναι ευφυείς όπως εμείς, μπορούν όμως με ευκολία να μας ξεπεράσουν σε ευφυΐα και να το κάνουν σε έναν αυξανόμενο αριθμό εργασιών.

Πληροφοριακοί οργανισμοί

Ανέφερα προηγουμένως ότι είμαστε πιθανώς η τελευταία γενιά που βιώνει μία σαφή διαφοροποίηση μεταξύ των συνδεδεμένων στο και των αποσυνδεδεμένων από το διαδίκτυο περιβαλλόντων. Κάποιοι άνθρωποι ήδη περνούν τον περισσότερο χρόνο τους συνδεδεμένοι. Κάποιες κοινωνίες είναι ήδη υπερ-ιστορικές. Αν το σπίτι σου βρίσκεται εκεί όπου βρίσκονται τα δεδομένα σου, τότε ήδη κατοικείς στο Google Earth και στο Cloud. Τεχνητοί και υβριδικοί υπερ-δρώντες, για παράδειγμα, εν μέρει τεχνητά και εν μέρει ανθρώπινα όντα (σκεφτείτε, για παράδειγμα, μία τράπεζα) ήδη αλληλεπιδρούν ως ψηφιακοί δρώντες με ψηφιακά περιβάλλοντα, αφού μοιράζονται την ίδια φύση, μπορούν να λειτουργούν εντός τους με πολύ μεγαλύτερη ελευθερία και έλεγχο. Ολοένα και περισσότερο αναθέτουμε ή εναποθέτουμε τις αναμνήσεις μας, τις αποφάσεις μας, τις συνηθισμένες εργασίες μας και άλλες δραστηριότητες σε τεχνητά μέσα με τρόπους που ενσωματώνονται προοδευτικά σε εμάς. Όλα αυτά είναι γνωστά και σχετίζονται με την κατανόηση της μετατόπισης που προκάλεσε η Τέταρτη Επανάσταση, με τους όρους του τι δεν είμαστε. Ωστόσο, δεν αναφέρομαι σε τούτο όταν κάνω λόγο για *πληροφοριακούς οργανισμούς*, δηλαδή αυτό που η Τέταρτη Επανάσταση μας καλεί να σκεφτούμε ότι μπορούμε να είμαστε. Πράγματι, υπάρχουν ακόμη τρεις πιθανές παρανοήσεις, για τις οποίες θα πρέπει να σας προειδοποιήσω.

Πρώτον, η Τέταρτη Επανάσταση αφορά, αρνητικά, την προσφάτως χαμένη μας μοναδικότητα (δεν είμαστε πλέον στο επίκεντρο της πληροφοριακής σφαίρας), και θετικά, τον νέο τρόπο να αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως πληροφοριακούς οργανισμούς. Η Τέταρτη Επανάσταση δεν θα έπρεπε να συγχέεται με το όραμα μίας «βιονικής» ή «κυβερνοργανικής» [cyborged] ανθρωπότητας. Αυτό αποτελεί επιστημονική φαντασία. Το να περπατά κανείς με κάτι σαν ασύρματο Bluetooth ακουστικό συνδεδεμένο στο αυτί δεν φαίνεται και ο καλύτερος τρόπος να προχωρήσει, τουλάχιστον διότι αντιτάσσεται στο κοινωνικό μήνυμα που υποτίθεται ότι στέλνει: το να είναι κανείς διαθέσιμος 24 ώρες το 24ωρο αποτελεί μορφή σκλαβιάς και οποιοσδήποτε τόσο απασχολημένος και σημαντικός θα έπρεπε καλύτερα να έχει έναν βοηθό. Ένας παρόμοιος συλλογισμός θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλες φορητές συσκευές, συμπεριλαμβανομένου του Google Glass. Η αλήθεια είναι, αντιθέτως, πως το να είσαι ένα είδος κυβερνοργανισμού δεν είναι κάτι που θα ενστερνιστούν οι άνθρωποι, αλλά κάτι το οποίο θα προσπαθήσουν να αποφύγουν έως ότου να καταστεί αναπόφευκτο. Αν αυτό δεν

¹⁰ Σ.τ.μ. Οι αναφορές σε άλλα κεφάλαια αφορούν το πρωτότυπο κείμενο του Floridi.

είναι κατανοητό, σκεφτείτε τις πρόσφατες προσπάθειες να καταργηθούν οι οθόνες για χάρη σωματικών προβολών, ώστε να μπορεί κανείς να πληκτρολογήσει έναν τηλεφωνικό αριθμό χρησιμοποιώντας ένα εικονικό πληκτρολόγιο που εμφανίζεται στην παλάμη του χεριού. Τούτο αποτελεί ένα ρεαλιστικό σενάριο, όμως δεν είναι αυτό που εννοώ όταν αναφέρομαι στην ανάπτυξη πληροφοριακών οργανισμών. Φανταστείτε, αντιθέτως, τη σύγχρονη εμπειρία τής κλήσης του αριθμού μονάχα μέσω της προφορικής εκφοράς, επειδή το κινητό σας «καταλαβαίνει». Εσείς και το κινητό σας μοιράζεστε πλέον το ίδιο περιβάλλον ως δύο πληροφοριακοί δρώντες.

Δεύτερον, όταν ερμηνεύω τους εαυτούς μας ως πληροφοριακούς οργανισμούς, δεν αναφέρομαι στο διαδεδομένο φαινόμενο της «νοητικής υπερεργολαβίας» και της ενσωμάτωσης στις καθημερινές μας τεχνολογίες. Βέβαια, είμαστε ολοένα και περισσότερο εξαρτώμενοι από διάφορες συσκευές για τις καθημερινές μας εργασίες και αυτό είναι ενδιαφέρον. Ωστόσο, η θεώρηση σύμφωνα με την οποία συσκευές, εργαλεία και άλλα περιβαλλοντικά συμπληρώματα μπορούν να καταγραφούν ως ιδιαίτερα τμήματα των «επεκταμένων νόων» μας, είναι απαρχαιωμένη. Εξακολουθεί να βασίζεται σε έναν καρτεσιανό δρώντα, αυτόρκτη και παντελώς κυρίαρχο επί του νοητικού του περιβάλλοντος, ο οποίος ελέγχει και χρησιμοποιεί μέσω των νοητικών προσθετικών μελών του, από το χαρτί και το μολύβι μέχρι το smartphone, από το ημερολόγιο έως το tablet, από έναν κόμπο στο μαντήλι έως έναν υπολογιστή.

Τέλος, δεν αναφέρομαι σε μία γενετική τροποποιημένη ανθρωπότητα που ελέγχει το πληροφοριακό DNA της και συνεπώς τις μελλοντικές ενσάρκώσεις της. Αυτός ο μετα-ανθρωπισμός, αφού αποκαθαρθεί από τις πιο γλαφυρές και φανταστικές αξιώσεις του, αποτελεί κάτι που μπορεί να δούμε στο μέλλον, αλλά δεν έχει έρθει ακόμη, είτε τεχνικά (να είναι εφικτός με ασφάλεια) είτε ηθικά (να είναι ηθικά αποδεκτός). Αποτελεί μία φουτουριστική οπτική.

Αυτό που έχω στο μυαλό είναι μάλλον μια πιο ήπια, λιγότερο επαναστατική και μολαταύτα πιο σημαντική και εμφανή αλλαγή στη θεώρησή μας του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος. Πολλές φορές, οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας μάς ξεπερνούν και λειτουργούν καλύτερα από εμάς. Υπολογίζουν καλύτερα από εμάς και λόγω αυτού διαμορφώνουν και δημιουργούν το περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Έχουμε αρχίσει να αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως *πληροφοριακούς οργανισμούς*, όχι μέσω κάποιας βιοτεχνολογικής μετατροπής στα σώματά μας, αλλά, σοβαρότερα και ρεαλιστικότερα, μέσω του ριζικού μετασχηματισμού του περιβάλλοντός μας και των φορέων που δρουν εντός του. Όπως θα δούμε στο 7ο κεφάλαιο σε πολλά συμπραζόμενα οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας έχουν ξεκινήσει και παίζουν ωσάν να είναι οι «γηπεδούχοι» της πληροφοριακής σφαίρας με εμάς στον ρόλο της φιλοξενούμενης ομάδας.

Τεχνολογίες βελτίωσης, επαύξεσης και επανακατασκευής

Η Τέταρτη Επανάσταση φανέρωσε την εγγενώς πληροφοριακή φύση της ανθρώπινης ταυτότητας. Είναι μια ταπεινωτική διαπίστωση, διότι μοιραζόμαστε μία τέτοιου είδους φύση με ορισμένα από τα πιο ευφυή τεχνουργήματά μας. Οτιδήποτε είναι εκείνο

που μας ορίζει μοναδικά δεν μπορεί πλέον να είναι το παίξιμο μιας παρτίδας σκακιού, η διόρθωση της ορθογραφίας ενός εγγράφου ή η μετάφρασή του σε άλλη γλώσσα, ο υπολογισμός της τροχιάς ενός δορυφόρου, το παρκάρισμα ενός αυτοκινήτου ή η προσγείωση ενός αεροσκάφους καλύτερα από ορισμένες Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας. Δεν μπορείς να νικήσεις τις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας ούτε ακόμη και σε ένα τυχαίο παιχνίδι όπως το «πέτρα-ψαλίδι-χαρτί», διότι το ρομπότ είναι τόσο γρήγορο, ώστε σε ένα χιλιοστό του δευτερολέπτου αναγνωρίζει το σχήμα που λαμβάνει το χέρι σου, επιλέγει τη νικητήρια κίνηση και την περατώνει σχεδόν ταυτόχρονα. Αν δεν γνωρίζαμε καλύτερα, θα νομίζαμε πως διαβάζει το μυαλό μας.

Επιπλέον, η Τέταρτη Επανάσταση είναι διαφωτιστική, καθώς μας καθιστά ικανούς να κατανοήσουμε τους εαυτούς μας καλύτερα, ως ένα ιδιαίτερο είδος πληροφοριακού οργανισμού. Αυτό δεν ισοδυναμεί με το να λέμε ότι έχουμε ψηφιακούς εναλλακτικούς εαυτούς, κάποιους κυρίους Χάιντ¹¹ που αντιπροσωπεύονται από τα @, τα blogs, τα tweets ή τα http τους. Αυτό το τετριμμένο σημείο μονάχα μας ενθαρρύνει να παρανοήσουμε τις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας για απλώς βελτιωτικές τεχνολογίες, ενώ εμείς παραμένουμε στον πυρήνα της πληροφοριακής σφαίρας. Από την άλλη, η πληροφοριακή φύση μας δεν θα έπρεπε να συγγέεται ούτε με μία «σκιά δεδομένων», έναν ειδάλλως χρήσιμο όρο που εισήχθη για να περιγράψει ένα ψηφιακό προφίλ το οποίο παράγεται από δεδομένα που αφορούν τις συνήθειες ενός προφίλ στο διαδίκτυο. Η μεταβολή είναι βαθύτερη. Για να γίνει κατανοητή, σκεφτείτε τη διάκριση μεταξύ των *βελτιωτικών* και των *επαυξητικών* τεχνολογιών.

Οι μοχλοί, οι διακόπτες ή τα πληκτρολόγια των βελτιωτικών τεχνολογιών, όπως και τα τσεκούρια, τα όπλα και τα τρυπάνια, αποτελούν σημεία διεπαφής που συνδέουν εργονομικά τον εξοπλισμό με το σώμα του χρήστη. Αυτό είναι παρόμοιο με την ιδέα του κυβερνοοργανισμού. Αντιθέτως, τα δεδομένα και οι πίνακες ελέγχου των επαυξητικών τεχνολογιών αποτελούν σημεία διεπαφής μεταξύ διαφορετικών περιβαλλόντων. Από τη μία, υπάρχει το εξωτερικό περιβάλλον του ανθρώπινου χρήστη. Από την άλλη, υπάρχει το περιβάλλον της τεχνολογίας. Ορισμένα παραδείγματα αποτελούν το δυναμικό, υγρό, αφρώδες, καυτό και σκοτεινό περιβάλλον του πλυντηρίου πιάτων, ή το εξίσου υγρό, αφρώδες, καυτό αλλά επίσης περιστρεφόμενο περιβάλλον του πλυντηρίου ρούχων, ή το σταθερό, αποστειρωμένο, χωρίς σαπουνάδες, ψυχρό και εν δυνάμει φωτεινό περιβάλλον του ψυγείου. Οι τεχνολογίες αυτές μπορούν να είναι επιτυχείς, διότι τα περιβάλλοντά τους είναι «αναδιπλωμένα» και εφαρμοσμένα γύρω από τις δυνατότητές τους. Αυτό είναι το φαινόμενο του «περικλείει τον κόσμο» το οποίο θα αναλυθεί στο 7ο κεφάλαιο. Παρά τις όποιες επιφανειακές όψεις, οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας δεν αποτελούν μονάχα βελτιωτικές και επαυξητικές τεχνολογίες όπως τις εξήγησα προηγουμένως. Αυτές αποτελούν δυνάμεις που μεταβάλλουν την ουσία του κόσμου μας, καθώς μπορούν να δημιουργήσουν και να κατασκευάσουν εκ νέου ολόκληρες πραγματικότητες τις οποίες έπειτα ο χρήστης μπορεί να κατοικήσει. Τα ψηφιακά σημεία διεπαφής τους δρουν ως (συχνά φιλικές) πύλες εισόδου. Θα δώσω ένα παράδειγμα.

11 Σ.τ.μ. Αναφέρεται στο διήγημα του Robert Louis Stevenson, *Δόκτωρ Τζέκιλ και Κύριος Χάιντ*, μτφρ. Ε. Ζιάβρα, Αθήνα: Εκδόσεις Καρακωτσόγλου, 2018.

Διατρέχοντας κανείς την ιστορία του ποντικιού του υπολογιστή διαπιστώνει ότι η τεχνολογία μας δεν έχει μόνο προσαρμοστεί, αλλά πολύ περισσότερο έχει εκπαιδευσει εμάς τους χρήστες. Ο Douglas Engelbart (1925–2013), ο εφευρέτης του ποντικιού του υπολογιστή, μου είπε κάποτε ότι πειραματιζόταν με την τοποθέτηση του ποντικιού κάτω από το γραφείο ώστε να χρησιμοποιείται με το γόνατο, προκειμένου να αφήνει ελεύθερα τα χέρια του χρήστη. Άλλωστε προερχόμαστε από ένα παρελθόν όπου οι γραφομηχανές χρησιμοποιούνταν με περισσότερη επιτυχία και με τα δύο χέρια. Ευτυχώς, η ιστορία του ποντικιού δεν είχε την ίδια τροπή με την ιστορία του QWERTY πληκτρολογίου, το οποίο ποτέ δεν υπερέβη τους αρχικούς περιορισμούς που εισήγαγαν οι παλιές γραφομηχανές.¹² Στις μέρες μας, προσδοκούμε να μπορούμε να ακουμπήσουμε την οθόνη απευθείας. Η αλληλεπίδραση ανθρώπου-υπολογιστή αποτελεί μία συμμετρική σχέση.

Για να επιστρέψουμε στην αρχική διάκριση, το σημείο διεπαφής του πλυντηρίου πιάτων είναι ένας πίνακας χειρισμού μέσω του οποίου η μηχανή εισέρχεται στο περιβάλλον του χρήστη, ενώ το σημείο διεπαφής μιας Τεχνολογίας Πληροφορίας και Επικοινωνίας αποτελεί μία πύλη διαμέσου της οποίας ένας χρήστης εισέρχεται και μπορεί να είναι παρών¹³ εντός ενός τομέα της πληροφοριακής σφαίρας. Αυτή η ουσιώδης ιδιότητα της δημιουργίας και του ανοίγματος νέων χώρων υποτείνει τις διάφορες χωρικές μεταφορές του «κυβερνοχώρου», της «δυναμικής πραγματικότητας», του «είμαι συνδεδεμένος», του «σερφάρω στο διαδίκτυο», της «Πύλης Εισόδου» κ.λπ.

Είμαστε μάρτυρες μιας καθοριστικής, χωρίς προηγούμενο, μετεγκατάστασης της ανθρωπότητας από τον νευτώνειο, φυσικό χώρο στην πληροφοριακή σφαίρα ως το νέο της περιβάλλον, χωρίς αυτό να σημαίνει πως η τελευταία απορροφά την πρώτη. Καθώς οι ψηφιακοί μετανάστες, όπως η γενιά X και η γενιά Y, αντικαθίστανται από ψηφιακούς γηγενείς, όπως η γενιά Z, οι τελευταίοι θα φτάσουν στο σημείο να μην αναγνωρίζουν καμία ουσιαστική διαφορά μεταξύ της πληροφοριακής σφαίρας και του φυσικού κόσμου, παρά μονάχα μία μεταβολή προοπτικής. Όταν ολοκληρωθεί η μετεγκατάσταση, η πρόβλεψή μου είναι πως η γενιά Z θα νιώθει ολοένα και περισσότερο στερημένη, αποκλεισμένη, καθυστερημένη ή φτωχή σε σημείο παράλυσης και ψυχολογικού τραύματος οποτεδήποτε αποσυνδέεται από την πληροφοριακή σφαίρα, αισθανόμενη όπως το ψάρι έξω από το νερό. Κάποια μέρα, το να είμαστε πληροφοριακοί οργανισμοί θα είναι τόσο φυσικό, ώστε η οποιαδήποτε διαταραχή στην κανονική ροή των πληροφοριών θα μας αρρωσταίνει.

12 Το πληκτρολόγιο QWERTY, το οποίο ονομάστηκε έτσι από τα πρώτα έξι γράμματα στην κορυφή του πληκτρολογίου, ανακαλύφθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1870 και έγινε διάσημο από τον Remington το 1878. Δεν είναι το βέλτιστο, καθώς η διάταξη υιοθετήθηκε προκειμένου να ελαττωθεί η σύμπτωση μηχανικών τμημάτων όταν δύο κουμπιά πιέζονταν ταυτόχρονα ή σε γρήγορη εναλλαγή. Παρά το γεγονός αυτό, η διαδεδομένη χρήση του το κατέστησε πρότυπο του Διεθνούς Οργανισμού Τυποποίησης το 1972. Βλ. Jan Noyes, «The QWERTY Keyboard: A Review», *International Journal of Man-Machine Studies* 18(3), 1983, σ. 265–281.

13 Το φαινόμενο της τηλεπαρουσίας ή παρουσίας από απόσταση δεν είναι σημαντικό σε πολλά πλαίσια, όπως η χειρουργική, όπου ο χειρισμός και οι αλληλεπιδράσεις από απόσταση είναι σε φάση ευρείας διάδοσης.

Συμπέρασμα

Στο φως της Τέταρτης Επανάστασης αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως πληροφοριακούς οργανισμούς μεταξύ άλλων. Είδαμε στο κεφάλαιο 2 πως μακροπρόθεσμα οι *απο-ατομικοποιημένοι* (να γίνεσαι «κάτι σαν») και *επαναταυτοποιημένοι* (να θεωρείσαι ένα συγκεκριμένο σημείο τομής μεταξύ πολλών «κάτι σαν») πληροφοριακοί οργανισμοί μπορεί να καταστούν αντικείμενα μεταχείρισης ως προϊόντα που μπορούν να πωληθούν και να αγοραστούν στη διαφημιστική αγορά. Μπορεί να μετατραπούμε σε κάτι σαν τις *νεκρές ψυχές* του Gogol, αλλά με πορτοφόλια.¹⁴ Η αξία μας εξαρτάται από την αγοραστική μας δύναμη ως μέλη ενός συνόλου αγοραστών που βρίσκεται ένα κλικ μακριά. Αυτά όλα είναι πολύ εξισωτικά: κανείς δεν νοιάζεται για το ποιος είσαι στο διαδίκτυο, όσο το ID σου είναι εκείνο του σωστού αγοραστή.

Δεν υπάρχει χρηματιστήριο γι' αυτές τις νεκρές ψυχές διαδικτυακά μα υπάρχουν πολλοί Chichikov (ο κεντρικός χαρακτήρας στο μυθιστόρημα του Gogol) που επιθυμούν να τις αγοράσουν. Οπότε πόσο κοστίζει ένας πληροφοριακός οργανισμός; Ως είθισται, αν τους αγοράσει κανείς σε μεγάλες ποσότητες υπάρχει κάποια έκπτωση. Ας ρίξουμε λοιπόν μια ματιά στο λιανικό εμπόριο. Το 2007 η Fox Interactive Media υπέγραψε συμφωνία με την Google για να εγκαταστήσει τη γνωστή μηχανή αναζήτησης (και βοηθητικό σύστημα διαφήμισης) στις διαδικτυακές της ιστοσελίδες, συμπεριλαμβανομένου και του πολύ διάσημου (τότε) Myspace. Το κόστος της διαδικασίας: εννιακόσια εκατομμύρια δολάρια.¹⁵ Ο εκτιμώμενος αριθμός προφίλ χρηστών στο Myspace: σχεδόν εκατό εκατομμύρια εκείνη την εποχή. Οπότε η μέση αξία μίας ψηφιακής ψυχής: εννέα δολάρια το πολύ, μόνο όμως αν ταίριαζε με το υψηλής αξίας προφίλ χρήστη του Myspace.com. Όπως θα το έλεγε ο Sobakievich, ένας από τους χαρακτήρες στο μυθιστόρημα του Gogol:

Είναι φθηνή στην τιμή της. Ένας απατεώνας θα σε ξεγελούσε, θα σου πουλούσε κάποια άχρηστα σκουπίδια αντί για ψυχές, αλλά οι δικές μου είναι χυμώδεις όσο οι γινωμένοι καρποί, όλες διαλεχτές, όλες είναι είτε τεχνίτες είτε γεροδεμένοι χωρικοί.¹⁶

14 Οι *Νεκρές Ψυχές* είναι ένα κλασικό μυθιστόρημα του Ρώσου συγγραφέα Nikolai Gogol (1809–1852). Δημοσιεύθηκε το 1842 και εστιάζει στον Chichikov (τον πρωταγωνιστή) και τους ανθρώπους με τους οποίους έρχεται αντιμέτωπος. Η έκφραση «νεκρές ψυχές» έχει διττό νόημα. Από τη μία, αναφέρεται στο γεγονός ότι μέχρι το 1861 στη Ρωσική Αυτοκρατορία οι τσιφλικάδες (landowners) μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους δουλοπάροικους για να οργάνουν τα χωράφια. Οι δουλοπάροικοι ήταν σαν σκλάβοι: μπορούσαν να αγοραστούν, να πωληθούν ή και να υποθηκευτούν και καταμετρούνταν ως «ψυχές». «Νεκρές ψυχές» είναι οι δουλοπάροικοι των οποίων τα στοιχεία υπάρχουν ακόμη στα έγγραφα ιδιοκτησίας, παρά την αναχώρησή τους. Από την άλλη, οι «νεκρές ψυχές» αναφέρονται επίσης στους χαρακτήρες του μυθιστορήματος, καθόσον έχουν καταστεί ψεύτικα άτομα. Για την αγγλική μετάφραση του διηγήματος του Gogol βλ. Nikolai Gogol, *Dead souls*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1998, στη σειρά Oxford World Classics Series. [Σ.τ.μ. Ελληνική έκδοση: Nikolai Gogol, *Νεκρές ψυχές*, μτφρ. Α. Μοσχοβάκης, Αθήνα: Ηριδανός, 1980.]

15 Aline van Duyn & Richard Waters, «Google in \$900m ad deal with Myspace», *Financial Times*, 7 Αυγούστου 2006.

16 Gogol, *Νεκρές Ψυχές*, ό.π., κεφ. 5.

Στην πραγματικότητα αυτό που μετράει είναι οι «γινωμένοι καρποί» και στο Myspace ήταν απλώς διαλεγμένοι από μόνοι τους: δεκάδες εκατομμύρια μορφωμένοι άνθρωποι με αρκετό χρόνο στη διάθεσή τους (αλλιώς δεν θα βρίσκονταν εκεί), επαρκώς εύποροι, αγγλόφωνοι, με πιστωτικές κάρτες και διευθύνσεις που επέτρεπαν την καρ' οίκον διαγομή... αυτά δελεάζουν οποιονδήποτε διαφημιστή. Ας πάμε τώρα πέντε χρόνια μετά. Η αγορά είναι μεγαλύτερη, οι καρποί είναι λιγότερο ώριμοι και γι' αυτό οι τιμές είναι ακόμη χαμηλότερες. Το 2012 το Facebook έκανε αίτηση εισόδου στο χρηματιστήριο με πέντε δισεκατομμύρια δολάρια αρχική δημόσια προσφορά.¹⁷ Αν το διαιρέσουμε με τους σχεδόν ένα δισεκατομμύριο χρήστες του τότε, έχουμε μία τιμή σχεδόν στα πέντε δολάρια ανά ψηφιακή ψυχή, με σχεδόν 50% έκπτωση, αλλά ακόμη σχετικά ακριβή. Αναλογιστείτε πως, σύμφωνα με τους *Financial Times*,¹⁸ το 2013 οι πληροφορίες των προφίλ των περισσότερων χρηστών (ηλικία, φύλο, ιστορικό απασχόλησης, προσωπικές παθήσεις, πιστωτικά χρέη, πληροφορίες εισοδήματος, ιστορικό αγορών, τοποθεσίες, επιλογές διασκέδασης, διευθύνσεις κ.ά.) πουλήθηκαν για λιγότερο από ένα δολάριο καρ' άτομο. Για παράδειγμα, οι πληροφορίες εισοδήματος και τα ιστορικά αγορών πουλήθηκαν για 0,001 δολάριο η μία. Η τιμή μιας μοναδικής καταγραφής πέφτει ακόμη περισσότερο για τους αγοραστές χονδρικής. Όταν χρησιμοποίησα τον διαδικτυακό μετρητή που προσέφεραν οι *Financial Times*, αυτός έδειξε πως «οι αγοραστές θα πλήρωναν για τα δεδομένα σας περίπου 0,3723 δολάρια». Ως «ψηφιακή ψυχή» το 2013 άξιζα περίπου το 1/3 της τιμής ενός τραγουδιού στο iTunes. Φαντάζεστε την έκπληξή μου όταν το 2013 η Yahoo αγόρασε την Tumblr (μία πλατφόρμα για blogging) έναντι ενός δισεκατομμυρίου: με εκατό εκατομμύρια χρήστες σημαίνει έντεκα δολάρια ανά «ψηφιακή ψυχή». Υποψιάζομαι πως ήταν υπερεκτιμημένη.¹⁹

Από τον Gogol στην Google, μία *εξατομικευμένη* αντίδραση σε αυτή την υπέρμετρη *προσαρμογή* είναι κάτι φυσικό, αλλά και ύποπτο ταυτόχρονα. Είδαμε ότι θα μπορούσαμε να κατασκευάσουμε, να αυτο-προωθήσουμε και να επανοικειοποιηθούμε τους εαυτούς μας στην πληροφοριακή σφαίρα χρησιμοποιώντας blogs, καταχωρίσεις στο Facebook, αρχικές σελίδες στην Google, βίντεο στο YouTube και άλμπουμ στο Flickr δημοσιεύοντας γαστρονομικές επιλογές, παπούτσια, κατοικίδια, τοποθεσίες που επισκεφθήκαμε ή μας αρέσουν, τύπους διακοπών που κάνουμε ή αυτοκίνητα που οδηγούμε στο Instagram κ.λπ.: και αυτό με το να βαθμολογούμε και να κατατάσσουμε οτιδήποτε και όλα όσα κλικάρουμε. Είναι απολύτως λογικό το Second Life²⁰ να γίνει ένας παράδεισος για τους φανατικούς της μόδας κάθε είδους. Δεν παρέχει μονάχα μία ευέλικτη πλατφόρμα για σχεδιαστές και δημιουργούς καλλιτέχνες, αλλά επίσης το σωστό πλαίσιο στο οποίο οι ψηφιακές ψυχές (avatars) νιώθουν ολοένα και πιο έντονα την πίεση να αποκτήσουν εμφανή σημάδια ταυτότητας εαυτού. Εντέλει η δωρεάν «ψηφιακή ψυχή» σου δείχνει ακριβώς όπως όλα τα υπόλοιπα. Χρόνια μετά την κυκλοφορία του Second Life, εξακολουθεί να μην υφίσταται αντίφαση μεταξύ μιας κοινωνίας που ενδιαφέρεται τόσο για τα δικαιώματα της ιδιωτικότητας και την επιτυχία κοινωνικών

17 Shayndi Raice, «Facebook sets historic IPO», *Wall Street Journal*, 2 Φεβρουαρίου 2012.

18 Πηγή: *Financial Times*, 13 Ιουνίου 2013, διαδικτυακά διαθέσιμη.

19 Δεν ήμουν ο μόνος που εξεπλάγη. Βλ. Peter Cohan, «Yahoo's Tumblr buy fails four tests of a successful acquisition», *Forbes*, 20 Μαΐου 2013.

20 Σ.τ.μ. Μαζικό Διαδικτυακό Παιχνίδι Ρόλων Πολλαπλών Παικτών (MMORPG).

υπηρεσιών, όσο για το Facebook. Χρησιμοποιούμε και εκθέτουμε προσωπικές πληροφορίες, ώστε να γίνουμε λιγότερο πληροφοριακά ανώνυμοι και αδιόρατοι. Επιθυμούμε να διατηρήσουμε ένα υψηλό επίπεδο πληροφοριακής ιδιωτικότητας, σχεδόν ωσάν να ήταν ο μόνος τρόπος να αποταμιεύσουμε ένα πολύτιμο κεφάλαιο, το οποίο μπορεί έπειτα να επενδυθεί δημόσια (να σπαταληθεί, λένε οι πεσιμιστές), προκειμένου να κατασκευάσουμε τους εαυτούς μας ως άτομα εύκολα διακριτά και με μοναδικό τρόπο επαναταυτοποιημένα. Ποτέ στο παρελθόν η πληροφοριακή ιδιωτικότητα δεν κατείχε τόσο κρίσιμο ρόλο για τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων. Είναι ένα από τα καθοριστικά ζητήματα της εποχής μας. Έχει έρθει η ώρα μετά την Τέταρτη Επανάσταση να αναζητήσουμε σε μεγαλύτερο βάθος το τι πραγματικά εννοούμε με τον όρο ιδιωτικότητα.